

e-ISSN: 2651-3595

kalemname

Kırıkkale Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

8/16

ARALIK 2023

DergiPark
AKADEMİK

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

EBSCOhost

SÖBIAD

SIS
Scientific Indexing Services

**Academic
Resource
Index**
ResearchBib

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

e-ISSN: 2651-3595

Sayı/No:16

Aralık/December 2023

Dergi Eski Adı: Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi (KİİFAD)

(Eski ad altında yayımlanan sayılar: 2016, Cilt:1 Sayı:1-2; 2017, Cilt:2 Sayı:3-4; 2018, Cilt:3 Sayı:5)

Eski e-ISSN: 2547-9504

Previous Title: The Journal of Kırıkkale Islamic Sciences Faculty
(Year Range of Publication with Former Title: 2016-2018 Vol:1, No:1-Vol: 3, No:5)

Former e-ISSN: 2547-9504

Kapsam: Dinî Araştırmalar-Sosyal Bilimler

Scope: Religious Studies-Social Sciences

Periyot: Yılda 2 Sayı (Haziran & Aralık)

Period: Biannually (June & December)

Yayın Dili: Türkçe, İngilizce, Arapça, Almanca.

Publication Language: Turkish, English, Arabic, German.

Kalemname, yılda iki sayı yayımlanan uluslararası bilimsel ve hakemli bir dergidir.

Kalemname is an international peer-reviewed academic journal published twice a year.

Makaleler; İngilizce-Türkçe başlık, öz (en az 150 kelime), anahtar kelimeler (en az 5 kavram), İngilizce özet (en az 250 kelime) ve İSNAD atıf sistemine uygun olarak hazırlanan kaynakça içerir.

Articles contain an English-Turkish title, an abstract (at least 150 words), keywords (at least 5 concepts), a summary (at least 250 words), and a bibliography prepared with the ISNAD.

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

kalemname

Kırıkkale University The Journal of Faculty of Islamic Sciences

**VÜCÛH ve NEZÂİRİN TEFSİRE YANSIMASI-MUKÂTİL b.
SÜLEYMAN'IN İKİ ESERİ ÖRNEĞİNDE-****Davut ŞAHİN**

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Temel İslam Bilimleri Bölümü

Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat Anabilim Dalı

Assoc. Prof., Ankara Hacı Bayram Veli University Faculty of Theology

Department of Basic Islamic Science

Ankara, Türkiye.

sahin.davut@hbv.edu.tr

orcid.org/0000-0001-7759-620X

Öz

Çalışmada vücûh ve nezâir ilmine ilişkin eserlerde yer alan bilgilerin tefsire yansımaları Mukâtil b. Süleyman'ın iki eseri örneğinde incelenmiştir. Bunlar; *el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ani'l-'Azîm* ile *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman* adlı eserlerdir. Çalışma biri diğerine temel olacak şekilde iki husus üzerinde durmaktadır. İlki iki eserin vücûh ve nezâir bağlamında öne çıkan özellikleridir. Burada konunun anlaşılmasına katkı sağlaması amacıyla söz konusu iki eserin biçimsel ve içeriksel yönü üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ikinci kısmı ise *el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ani'l-'Azîm*'de yer alan vecih ve nazîrlerin ilgili ayet bağlamında *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*'daki açıklamalarla karşılaştırılmasıdır. Bu kısımda tespit ve değerlendirmeler yapılırken iki eserin farklı amaçlarla yazıldığı hususu göz önünde bulundurulmuştur. Bilindiği üzere vücûh ve nezâir alanına dair eserde farklı anlamlar içeren harf, kelime veya ifade kalıpları konu edilmekte ve bunlara örnekler verilmekte; tefsir eserinde ise ayetin bir bölümü, bir ayet veya ayet grubu açıklanmaktadır. İkinci bölümde işte Mukâtil'in *el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ani'l-'Azîm*'de harf, kelime veya ifade kalıpları için tercih ettiği açıklamayı *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*'de tercih edip etmediği, tercih ettiyse yaptığı açıklamanın birebir aynı, benzer ve farklı yönleri üzerinde durulmuştur. Karşılaştırma neticesinde Mukâtil b. Süleyman'ın iki eserindeki tercihlerinin birebir lafız olarak olmasa da mana olarak büyük oranda örtüştüğü anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Vücûh, Nezâir, Karşılaştırma, Benzerlikler, Farklılıklar.

REFLECTION of al-WUJŪH wa al-NAZĀİR on EXEGESIS-In the EXAMPLE of TWO WORKS of MUQĀTİL ibn SULAYMĀN-

Abstract

In the study, the reflection of the information contained in the works related to the science of *al-Wujūh wa al-Nazāir* on interpretation was examined by the example of two works of Muqātil Ibn Sulaymān. These are the works called *al-Wujūh wa al-Nazāir fi 'Qur'ani'l-'Azīm* and *Tafsiru Muqātil Ibn Sulaymān*. The study focuses on two aspects, one of which will be the basis for the other. The first one is the prominent features of the two works in the context of *al-Wujūh wa al-Nazāir*. Here, in order to contribute to the understanding of the subject, the formal and contextual aspects of the two works in question are focused on. The second part of the study is the comparison of the wech and nazāirs contained in *al-Wujūh wa al-Nazāir* with the explanations in tafsir in the context of the relevant verse. In this section, while making determinations and evaluations, the fact that the two works were written for different purposes was taken into account. As it is known, letter, word or expression patterns containing different meanings are discussed in the *al-Wujūh wa al-Nazāir* work and examples of these are given. In a tafsir work, a section of a verse, a verse or a group of verses is explained. In the second part, it is focused on whether Muqātil prefers the explanation he prefers for letters, words or expression patterns in *al-Wujūh wa al-Nazāir* in *Tafsiru Muqātil Ibn Sulaymān*. If he preferred these, the exact same, similar and different aspects of his explanation were focused on. As a result of the comparison, it was understood that Muqātil's preferences in the two works largely coincide in meaning, if not verbally.

Key Words: Exegesis, Wujūh, Nazāir, Comparison, Similarities, Differences.

Giriş

Kur'an kelime ve kavramlarını konu edinen vücûh ve nezâir ilmi müfessirlerin ayetleri tefsir etmede başvurduğu en önemli Kur'an ilimlerinden biri olarak bilinir. Vücûh çok anlamlı veya bağlama göre anlam kazanan genel anlamlı kelimelere denmektedir. Farklı tanımları yapılırsa da alanın literatürü dikkate alındığında nezâir birden çok anlama gelen kelimenin anlamının Kur'an'ın çeşitli yerlerinde tekrar etmesi şeklinde tanımlanabilir.

Kur'an ilimleri bağlamında el-Vücûh ve'n-Nezâiri konu edinen çalışmalar olduğu gibi Mukâtil'in bu alandaki eserine ve tefsirine ilişkin özel çalışmalar da vardır.¹ Çalışmamıza

¹ Birkaçı şunlardır: Mustafa Karagöz, "Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Sorunu-Nezâir'in 'Eşanlamlılık' Olarak

benzer olanı, Selma Sırakaya tarafından hazırlanan “Mukâtil b. Süleyman’ın Tefsiri İle El-Vücûh Ve’n Nezâir Adlı Eserinin Mukayesesi” adlı çalışmadır.² Çalışmada araştırmacının amacı, ilk dönemde vücûh ve nezâir terimlerine bakışı görmek, iki eserde alana dâhil olan kelimeler için Mukâtil’in aynı şeyleri söyleyip söylemediğini tespit etmektir.³ Sırakaya, çalışmasında her iki eserin Abdullah Mahmut Şehhate tarafından yapılan tahkikini esas almış, *el-Vücûh Ve’n Nezâir*’de ayrıca Ali Özek’in tahkikine başvurmuştur. Ancak aynı eserin Hatim Salih ed-Damin tarafından yapılan tahkikine atıfta bulunmamıştır.⁴ Çalışmamızda ed-Damin’in tahkikini esas aldık. Zira ed-Damin’e göre tahkiki Abdullah Mahmut Şehhate tarafından yapılan *el-Eşbâh ve’n-Nezâir* -asında adı *el-Vücûh ve’n-Nezâir* olmalıdır-, H 170 yılında vefat eden Harun b. Musa’ya aittir.⁵ Çalışmamız farklı tahkiki esas almakla sözü geçen benzer çalışmadan farklılaşmaktadır. İki eserdeki farklılıkları; uzlaştırılabilen ve uzlaştırılması zor farklılıklar şeklinde ele almamız, farklılıkların nedenleri ve biçimleri üzerinde durmamız çalışmamızı söz konusu çalışmadan ayıran diğer bir husustur. Sırakaya çalışmasında *El-Vücûh Ve’n- Nezâir*’deki 186 kelimedenden 63 kelimeyi belli başlıklar altında ele alarak tespitler yapmıştır.⁶ Biz ise her vecih için örnek verilen ayet veya nazîrin her birinin tefsirdeki bilgiyle birebir örtüşüp örtüşmediğini inceledik. Bu eserlerde birebir örtüşmeyen bilgileri vecih, sure ve ayet numarasıyla birlikte bir tabloda gösterdik.⁷ Benzerlik ve farklılıkları daha somut görebilmek adına bunları sayı ile vermeye çalıştık. Nitekim *el-Vücûh*’daki 176 maddede; 772 vecih, 2025 örnek/nazîr ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerden 697’sinin anlamı *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*’e ya tamamen ya da kısmen yansımamıştır.

Tanımlanması Sorunu-”, Tarihten Günümüze Kur’an ilimleri ve Tefsir Usulü (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi, 2009. Halil Altuntaş, “el-Vücûh ve’n Nezâir”, *Diyanet Dergisi*, 26/ 1, 1990. 13-29.; Selim Türcan, “Özgün Bir Nakil Biçimi Olarak Vücûh ve Nezâir Edebiyatı”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/18. 2010/2. 99-124. İsmail Cerrahoğlu, Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21. 1976. 1-35. Halis Albayrak Mukâtil b. Süleyman’ın Tefsirinde Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi, *Kur’an ve İslam İlimlerinin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*, (Ankara: Ankara Okulu Yay.:2013), 83-105. Nurdane Güler, *Mukâtil Tefsirinde Tevhid*, (Ankara: Grafiker 2022). Ömer Türker. Mukâtil b. Süleyman’ın Kur’ân’ı Te’vil Yöntemi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Sakarya: 1999). Hasan Yıldızlı, Vücûh ve Nezâir İlimi ve Mukâtil b. Süleyman’ın el-Vücûh Ve’n-Nezâir Adlı Eseri, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (İstanbul: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi 2013).

² Selma Sırakaya, Mukâtil b. Süleyman’ın Tefsiri ile El-Vücûh Ve’n Nezâir Adlı Eserinin Mukayesesi, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Çorum: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi 2013).

³ Selma Sırakaya, Mukâtil b. Süleyman’ın Tefsiri ile El-Vücûh Ve’n Nezâir Adlı Eserinin Mukayesesi, 3.

⁴ Selma Sırakaya, Mukâtil b. Süleyman’ın Tefsiri ile El-Vücûh Ve’n Nezâir Adlı Eserinin Mukayesesi, 4. Tezin Kaynakça kısmında da söz konusu tahkikin ismi geçmemektedir.

⁵ Hatim Salih ed-Damin, Mukaddime, *el-Vücûh ve’n-Nezâir fi’l-Kur’ani’l-’Azîm*, (Bağdâd: Mektebetu’r-Ruşd, 2011), 9-10.

⁶ Selma Sırakaya, Mukâtil b. Süleyman’ın Tefsiri ile El-Vücûh Ve’n Nezâir Adlı Eserinin Mukayesesi, 36-90.

⁷ Bkz. Ek 1: Tablo 1. *Kitabu’t-Tefsir*’de Açıklama Olmayan veya Birebir Uyuşmayan *el-Vücûh ve’n-Nezâir*’deki Vecihler.

İki eserin yazılış amacı farklı olduğu için karşılaştırmada bazı zorluklar yaşanmıştır. Örneğin *el-Vücûh* eserinde bazı kelimelerin vechi için *bi- 'aynihi* ifadesi yer alır. *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*'da vecihler sıralanmadığı için bu ifadenin olmasını beklemeye gerek yoktur.⁸ Ancak amacımız vücûh ve nezâirin tefsire yansımalarını görmek olduğu için farklılık varsa onu tabloda ilgili sütunda gösterdik. Yine *el-Vücûh*'daki anlam söz konusu tefsirde bire bir yoksa bu tür durumları “Eserlerin Farklılıkları” başlığı altında inceledik. Hâlbuki tefsirde bağlamda yer alan anlatımdan o anlam çıkabilmektedir.⁹ Buna ek olarak *el-Vücûh* eserinde “Şu kelime Kur'an'da hep şu anlamdadır.” biçiminde genellemeler yapılması, “ve nehvuhu kesir” ifadesinin kullanılması çalışmadaki istatistiksel oranda netliği tam olarak yansıtmamayı beraberinde getirmektedir.

1. Mukâtil'in Vücûh ve Nezâir ile Tefsire İlişkin İki Eseri

Çalışma, vücûh ve nezâir bilgisinin tefsire yansımalarını Mukâtil'in iki eseri bağlamında ele aldığı için, çalışmada önce konumuzu ilgilendiren yönüyle müellifin söz konusu iki eseri üzerinde durulmuştur.¹⁰ Bu bağlamda esas alınan iki eserin biçimsel özellikleri, konuyla ilişkili öne çıkan yönlerine değinilmiştir. Önce *el-Vücûh ve 'n-Nezâir fi'l-Kur'ani'l-'Azîm* adlı eseri belirtilen çerçevede ele alınmıştır.

1.1. *el-Vücûh ve 'n-Nezâir fi'l-Kur'ani'l-'Azîm*

*el-Vücûh ve 'n-Nezâir fi'l-Kur'ani'l-'Azîm*¹¹ eseri tanıtılırken tercih edilen neşir, bu neşirdeki biçimsel hatalar ve eserde tespit edilen dikkat çekici hususlar paylaşılmıştır.

⁸ Örneğin *el-Vücûh* eserinde *el-feth* maddesinin üçüncü vechi *el-fethu bi 'aynihi* yani kelimenin asıl anlamı olan açmaktır. Örnek olarak ez-Zümer 39/73. ayet verilmiştir. Ama tefsirde bu hususta açıklama yoktur. Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve 'n-Nezâir fi'l-Kur'ani'l-'Azîm*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Bağdâd: Mektebetu'r-Ruşd, 2011), 195. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmut Şehate (Beyrut: Muessesetu't-Tarihi'l-'Arabiyye, t.y.), 3/689.

⁹ Mukâtil, *el-Vücûh*, 266; Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 4/590.

¹⁰ Kur'an ilimleri bağlamında *el-Vücûh ve 'n-Nezâir* konu edinen çalışmalar olduğu gibi Mukâtil'in bu alandaki eserine ve tefsirine ilişkin özel çalışmalar da vardır. Birkaçı şunlardır: Mustafa Karagöz, “Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Sorunu-Nezâir'in ‘Eşanlamlılık’ Olarak Tanımlanması Sorunu”, *Tarihten Günümüze Kur'an ilimleri ve Tefsir Usulü* (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2009). Halil Altuntaş, “*el-Vücûh ve 'n-Nezâir*”, *Diyanet Dergisi*, 26/ 1, 1990. 13-29.; Selim Türcan, “Özgün Bir Nakil Biçimi Olarak Vücûh ve Nezâir Edebiyatı”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/18. 2010/2. 99-124. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri*, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21. 1976. 1-35. Halis Albayrak Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsirinde Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi, *Kur'an ve İslam İlimlerinin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*, (Ankara: Ankara Okulu Yay.:2013), 83-105. Nurdane Güler, *Mukâtil Tefsirinde Tevhid*, (Ankara: Grafiker 2022). Ömer Türker. Mukâtil b. Süleyman'ın Kur'an'ı Te'vil Yöntemi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Sakarya: 1999). Hasan Yıldızlı, *Vücûh ve Nezâir İlmi ve Mukâtil b. Süleyman'ın el-Vücûh ve 'n-Nezâir Adlı Eseri*, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (İstanbul: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi 2013).

¹¹ Bu eser çalışma boyunca *el-Vücûh* şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.

Mukâtil'in *el-Vücûh* adlı eserinin farklı muhakkikler tarafından neşri yapılmıştır.¹² Çalışmada tahkiki Hatim Salih ed-Damin tarafından yapılan nüsha esas alınmıştır. Toplam 308 sayfa olan eserin ilk 17 sayfasında ön söz, ed-Damin'in müellif hakkında verdiği bilgiler, esas alınan nüshanın ilk ve son sayfaları başta olmak üzere çeşitli sayfaların fotoğrafları bulunmaktadır. Ayrıca burada daha önce *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* adıyla Abdullah Mahmut Şehhate tarafından yayımlanan eserin aslında 170 yılında vefat eden Harun b. Musa'ya ait eksik bir nüsha olduğu vurgulanmıştır. Eserin son 31 sayfasında ed-Damin'in yararlandığı kaynaklar, kitapta surenin ilk kelimesiyle verilen veya yaygın ismiyle verilmeyen sure isimleri, ele alınan maddelerin kitaptaki dizilişi ve alfabetik sıraya göre dizini verilmiştir. Mukâtil'in *el-Vücûh* adlı eserine bakıldığında temel aldığımız neşirde 176 madde açıklanmıştır. İlk madde *el-hudâ*, son madde *fevka* kelimesidir. Eserde yer verilen Kur'an kavramları ve edatlarının anlamları ve bu anlamların Kur'an'daki örnekleri sade bir biçimde işlenmiştir. Maddelerin kitaptaki dizilişi hususunda bazı irtibatlar kurulmaya çalışılsa da Mukâtil'in herhangi bir metot takip etmediğini söylemek daha doğrudur.¹³

Eserde basıma ilişkin bazı biçimsel hatalar bulunmaktadır. Bu hatalar şu şekilde sıralanabilir: a) Sayfa yerleri. 119-120. sayfalar 121-122 ile yer değiştirmiştir. b) Ayet veya ibare yazımı. *Es-salah* maddesi ikinci vecihteki el-Bakara 2/130. ayetteki şu ibare "ve innehu fi'l-ahirati lemine's-salihin" olması gerekirken "ve tekunu min ba'dihi kavmen salihin" yazılmıştır.¹⁴ Yine *tevela* maddesi üçüncü vecihin nazîri olarak verilen ez-Zâriyât 51/54'teki *tevelle* kelimesi *e'rada* şeklinde açıklanması gerekirken, *e'raşa* diye açıklanmış, yani dad şin harfine dönüşmüştür.¹⁵ c) Sure adları. *Et-tuğyan* maddesi birinci vecihte es-Sâffât olarak verilen sure adı es-Sad olmalıdır.¹⁶ d) Ayet numaraları. *Tevela* kelimesine ait birinci vecihteki et-Tevbe suresinin ayet numarası 92 olması gerekirken 28 olmuştur.¹⁷

Şimdi de *el-Vücûh* eserinde Mukâtil'in kelimeleri işleyişinde öne çıkan bazı hususlara göz atalım. Mukâtil bu eserde bir kelimenin vechi için bazen istitrat olarak açıklamalar yapabiliyor. Örneğin *ahzab* kelimesinin dördüncü vechi için Mukâtil, "Hendek savaşında

¹² Bu neşirlere ilişkin geniş bilgi için bkz. Davut Şahin, "Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) İle Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzi'nin (ö. 597/1201) Vücûh ve Nezâire İlişkin Eserlerinin Karşılaştırılması", *İSLARA Uluslararası İslam Araştırmaları Kongresi (12 Şubat 2022) Bildiriler Kitabı*, Ed. Erdem Can Öztürk, Mahmud Esad Erkaya, (Ankara: AHBVÜ Yay. 2022), 280, dipnot no: 4.

¹³ Hasan Yıldızlı, *Vücûh ve Nezâir İlmî Ve Mukâtil b. Süleymanın el-Vücûh Ve'n-Nezâir Adlı Eseri*, 85.

¹⁴ Mukâtil, *el-Vücûh*, 115.

¹⁵ Mukâtil, *el-Vücûh*, 206.

¹⁶ Mukâtil, *el-Vücûh*, 263.

¹⁷ Mukâtil, *el-Vücûh*, 205. Hac 22/32 olması gerekirken Hac 22/72 olmuştur. Mukâtil, *el-Vücûh*, 212.

peygambere karşı birlik (grup) oluşturup 3 yerde savaşan, içinde Ebu Süfyan'ın da olduğu Arap kabileleri ve Yahudilerdir.” der. El-Ahzâb 33/10. ayeti de örnek olarak verir ama ayeti bir bütün olarak yazmaz; sanki tefsir eserinde olduğu gibi ayetin bir ifadesini verir, ardından açıklama yapar. Ayette özetle Hendek savaşında kafirlerin hem üst hem de alt yönden Müslümanlara akında buldukları bildirilmektedir. Açıklamada ayetteki alt ve üst yöne bir de hendek tarafı eklenerek üç yönden yapılan akın ve bunları kimlerin yaptıkları bildirilmektedir. Mukâtil ayetteki “Yukarı taraftan size doğru gelmişlerdi.” kısmı için şu açıklamayı yapmıştır: Vadinin üst kısmı, yani doğu tarafından gelen grupta Malik b. ‘Avf el-Basri, Uyeyne b. Hısn el-Fezarî ve Gatafanlılardan 1.000 kişi vardı. Beni Esed'den Tuleyha b. Huveylid el-Fek'asi ve Yahudi kabilesi Beni Kurayza'dan Yahudi Huyey b. Ahtab da onlarla idi. Ayetteki “Alt taraftan size doğru gelmişlerdi.” kısmı için ise müellif şu açıklamayı yapmaktadır: (Yön olarak) Peygamber'in alt tarafında kalan vadinin ortası, yani batı kısmından gelen grupta Mekkeli Ebu Süfyan b. Harb ve Kureyşli Ubey b. Halef de o bölgedeydi. Ebu'l-A'var es-Sulemî, Amr b. Süfyan Hendek tarafından geldi. (İşte bunlar) ve yanındakiler o gün Peygamber'e (s.a.v.) karşı grup kurdular. Bu surenin 20. ayetindeki *ahzab* kelimesi de bu manadadır.¹⁸ *El-Vücûh* 'daki bu açıklama *Tefsiru Mukâtil*'de yapılan uzun uzadıya açıklamayla neredeyse aynıdır.¹⁹

El-Vücûh'da göze çarpan diğer husus bu eserde ele alınan kelimenin genelde nazîr olarak verilen ayette bulunması ve söz konusu ayet bağlamında o anlamın verilmesidir. Örneğin Mukâtil *en-necm* kelimesini işliyorsaydı verdiği nazîr ayetlerde *necm* veya türevleri bulunmaktadır.²⁰ Dolayısıyla bir vecihte verdiği örnek ayetlerdeki ilgili kelime hem lafız hem anlam bakımından uyuşmaktadır. Ancak az da olsa nazîr olarak verilen örnek ayetler her iki bakımdan değil, sadece mana bakımından ortak olabilmektedir. Örneğin *el-kufr* maddesinin ikinci vechi *bile bile inkâr*dır. Mukâtil bu vecih için *kufr* kelimesinin türevi olan *keferu* ifadesini

¹⁸ Mukâtil, *el-Vücûh*, 210, 211. Örnek olarak verilen ayete getirilen bu açıklama vücûh eserindeki diğer açıklamalardan farklılık arz etmektedir. Diğer kelimeler genelde iki üç satırı geçmeyen açıklama iken buradaki açıklama 12 satırı aşmaktadır. Benzer bir açıklama biçimi bu kelimenin ikinci vechinde de görülebilir. Buna göre *ahzabın* ikinci anlamı Hristiyanlık dinine mensup Nusturiyye, Ya'kubiyye ve Melkaniye gruplarıdır. Bu anlama örnek Meryem suresinin 37. ayetidir. Bu ayette grupların kendi aralarında ihtilafa düştükleri; kimilerinin Meryem oğlu Mesih'in Allah olduğunu iddia ettikleri, kimilerinin ise Allah'ın için üçüncüsü olduğunu söyledikleri bildirilmektedir. Mukâtil açıklamasında ayeti belli ifadelerle ayırarak Nusturiyye'nin İsa'yı (a.s.) Allah'ın oğlu Ya'kubiyye'nin Mesih'i Allah, Melkaniyye'nin Allah'ı için üçüncüsü kabul ettiklerini söylemektedir. Mukâtil, *el-Vücûh*, 209. İstirat kabilinden yapılan açıklama kelimelerinin dördüncü vechinde de görülebilir. Buradaki açıklama aynı içerikteki ayetler ve tefsirleri derlenerek 1 sayfada oluşmakta bu hâliyle kelimenin vecihlerini konu edinen kitabı değil de bir tefsir kitabı izlenimi vermektedir. Bkz. Mukâtil, *el-Vücûh*, 132.

¹⁹ Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 3/476.

²⁰ Mukâtil, *el-Vücûh*, 123, 124.

içeren el-Bakara 2/89. ayeti nazîr olarak getirmektedir. Bu ayetin ilgili kesitinin manası, “Onlara (Yahudilere) tanıyıp bildikleri geldiğinde onu inkâr ettiler (keferu).” şeklindedir. Mukâtil bu ayetin peşinden söz konusu kelimeyi içermeyen ancak anlam bakımından bu ayeti destekleyen/ayete benzeyen el-Bakara 2/146 ve el-En’âm 6/20’yi getirmektedir. İlgili ayetlerin manası sırayla şöyledir: “Kendilerine kitap verdiğimiz Yahudiler aslında onu (Hz. Muhammed’i)²¹ öz evlatlarını bildikleri gibi bilirler. Ama onların bir kısmı, gerçeği bildikleri hâlde gizliyorlar.” “Kitap verdiğimiz kimseler onu (Hz. Muhammed’i) öz evlatlarını bildikleri gibi bilirler. Kendilerini ziyana uğratanlar ona asla inanmazlar.” Görüldüğü üzere bu ayetler lafız bakımından değil, mana (Hz. Muhammed’in peygamberliğini gizlemek, ona inanmamak) bakımından bir önceki ayetle benzeşmektedir.²²

Lafız bakımından değil de sadece mana veya mefhum bakımından örtüşen her nazîr ayet bir önceki ayetle benzeştiği için değil, bazen vechin anlamı lafız bakımından aynı olmayı gerekli kılmadığı için ayetin lafzı altına konan vechin lafzıyla aynı olmayabilmektedir. Örnek olarak “kelam” kelimesinin dördüncü ve beşinci vechini inceleyelim. İlki “ölüm esnasında insanların dillerinden dökülen sözler”, ikincisi “kafirlerin azabı gördüklerinde iman ettiklerine dair sarf ettikleri sözler” anlamındadır. Burada sarf edilen sözün içinde kelam ifadesi değil, bu ifadeyi içersin içermesin sözün kendisi bu anlam için örnek olabilir. Nitekim bu vecihler için verilen örnek nazîr ayetlerin hepsinde kelam ve türevleri geçmemekte ama mefhum öyle olduğu için bu ayetler burada yer almaktadır. Dördüncü vecih için Mukâtil, el-Mü’minûn 23/99-100, Yûnus 10/90, en-Nisâ 4/159’un bir kısmı ve aynı surenin 18. ayetini nazîr olarak göstermektedir. Verilen örnek ayetlerden sadece el-Mü’minûn suresinin ilgili ayetlerinde *kelamın* türevi olan *kelime* ifadesi geçmektedir. Diğer ayetlerin metninde *kelam* ifadesi veya

²¹Mukâtil bunu Hz. Muhammed değil de Kâbe olarak belirlemektedir. Mukâtil, *el-Vücûh*, 26. Bu anlam verildiğinde, bu ayet altında bulunduğu vecih için uygun düşmemektedir.

²²Mukâtil, *el-Vücûh*, 26. Bu hususta Muhakkik ed-Damin’in de tespitleri bulunmaktadır. *El-Hayat* kelimesinin beşinci vechi: Ölüye kıyamet öncesinde mucize olarak hayat verilmesidir. Bunu da Allah’ın izniyle İsa (a.s.) gerçekleştirmiştir. Konu Âl-i İmrân 49’da ve uhyiye’l-mevta biiznillah şeklinde hayat kelimesinin türeviyle geçmektedir. Aynı konu el-Mâide 110. ayette ve iz tuhricu’l-mevta biiznillah şeklinde de yer almaktadır. Konu aynıdır ama el-Mâide 5/110. ayette *hayat* kelimesinin türevi değil, o bağlamda kullanılan ve benzer anlamı içeren *tuhricu* kelimesi vardır. Mukâtil, *el-Vücûh*, 273. Yine El-Mü’minûn suresi 71. ayet *illa* kelimesi içermediği hâlde bu madde altında bulunmaktadır. Çünkü bir önceki ayet, “Eğer gökte ve yerde Allah’tan başka tanrılar olsaydı, göğün de yerin de düzeni bozulurdu. (el-Enbiyâ 21/22)” anlamındadır ve bu ayet söz konusu maddeyle lafız olarak değil, konu olarak “göğün, yerin fesada uğraması” hususunda ortaktır. Mukâtil, *el-Vücûh*, 136. Benzer durum ed-Damin’in asıl nüshayla karşılaştırarak ez-Zümer suresi 6. ayete ilişkin yaptığı tespit de vardır. Söz konusu ayet ele alınan et-teskin kelimesini içermemektedir. Ancak kendinden bir önceki ayetle (el-A’râf 7/189) anlam bakımından benzeştiği için oraya alınmış gözükmektedir. Mukâtil, *el-Vücûh*, 184. Bu örneklerden hareketle Mukâtil’in *el-Vücûh* eserinde nazîr kelimesi az da olsa anlam bakımından ortak olan ayetler bağlamında kullanılmıştır, denilebilir.

türevleri geçmemekte ancak inanmayanların ölüm geldiğinde, “İnanırım, tövbe ettim.” gibi sözler söyledikleri belirtilmektedir.²³ Bu ayetlerin ilgili kelimeyi barındırmadıkları hâlde nazîr olarak kullanılmaları normaldir. Çünkü söz konusu vechin manası “ölüm esnasında insanların dillerinden dökülen sözler”dir. Bu ayetlerde ölüm esnasında dilden dökülen sözlerin neler olduğu bildirilmektedir.

El-Vücûh eserinde verilen yakın manalı kelimelerin vücûhlarında dolayısıyla da nazîrlerinde tekrarlar görülebilmektedir. Örneğin *ez-zalimin* ile *ez-zulm* kelimeleri aynı kökten gelen ancak *el-Vücûh* kitabında farklı başlıklarda işlenen maddelerdir. *Ez-zalimin* kelimesinin 7, *ez-zulm* kelimesinin 4 vechi bulunmaktadır. Bunların 4 vechi anlam olarak ortaktır. İkinci vecih için verilen örnek ayetlerin bir kısmı ortaktır. Zira *ez-zalimin* ve *ez-zulm* kelimesinin ikinci vechine sırasıyla 6 ve 3 örnek verilmiştir. Bu ayetlerden 3’ü ortaktır. Yani *ez-zulm* kelimesinin ikinci vechine verilen örneklerin tamamı *ez-zalimin* kelimesinin ikinci vechinde de bulunmaktadır.²⁴ Bu örnekler bize *el-Vücûh* eserindeki vecih ayrımlarının kesin çizgilerle olmadığı yazarın tercihinin devreye girdiği yönünde çıkarımda bulunmamızı sağlar.

Mukâtil’in vecih için belirlediği anlam ile nazîr olarak getirdiği ayete verdiği anlam çoğu yerde örtüşür. Beklenen de budur. Ancak örtüşmediği yer de vardır. Örneğin *zerni* kelimesinin ikinci vechi *yemeyin* anlamındadır. Bu anlama el-A’râf 7/73, el-Bakara 2/278 ve el-En’âm 6/120 nazîr olarak verilmiştir. Mukâtil, el-A’râf suresinin belirtilen ayeti için açıklama yapmamış, el-Bakara suresinin ilgili ayeti için (vechin anlamına uygun olarak) *la te’kulu/yemeyin* demiş, el-En’âm suresinin ilgili ayet bağlamında *la te’melu/yapmayın* anlamı vererek vecihte verdiği anlamın dışına çıkmıştır.²⁵ Yine *el-fesad* kelimesinin beşinci vechi için en-Neml 27/34, el-Bakara 2/205’e nazîr olarak getirilmiştir. Bu vechin anlamı *fesadın kendisi* yani *bozgunluktur*. El-Bakara suresinin ilgili ayetine bu anlam verilirken Neml suresinin ilgili ayetinden sonra *harabuha* denilerek bu vechin anlamı tam olarak yansıtılmamıştır.²⁶

El-Vücûh eserinde vecihler için verilen örnekler nazîr olarak değerlendirilir. Ancak az da olsa vechin anlamı için getirilen ayet vechin anlamına değil de o anlamın gerekçesine örnek olmaktadır. Örneğin *ez-zulm* kelimesinin birinci vechi şirktir. Bu vecih için el-En’âm 6/82. ayet

²³ Mukâtil, *el-Vücûh*, 132, 133.

²⁴ Mukâtil, *el-Vücûh*, 94-95, 97.

²⁵ Mukâtil, *el-Vücûh*, 176.

²⁶ Mukâtil, *el-Vücûh*, 33. Benzer durum *el-hüdâ* kelimesinin on birinci vechine nazîr olarak getirilen Cuma 62/5. ayetinin açıklaması için geçerlidir. Mukâtil, *el-Vücûh*, 24.

örnek verilmiştir. Ayet, “İman edip imanını zulme bulaştırmayanlar güven içindedirler.” anlamındadır. Ardından da “Şirk büyük bir zulümdür.” anlamına gelen Lokmân suresi 13. ayet örnek verilmiştir.²⁷ Hâlbuki Lokmân suresinin ilgili ayetini Hz. Peygamber, el-En’âm 6/82. ayette geçen *zulm* kelimesinin *şirk* anlamına geldiğini gerekçelendirmek için kullanmıştır.²⁸

El-Vücûh eserinde kelimenin vechi için yapılan açıklama, nazîr olarak verilen örnek ayetlerle birebir örtüşmeyebilir. Örneğin *fevka* kelimesinin 9 anlamından 7.si *insanların başları üzerine* şeklindedir. Bu anlama nazîr olarak “Yeryüzüne (üzerine) dağlar diktik.” manasına gelen Fussilet suresi 10. ayet ile “Kötü söz kökü yerden sökülmiş ağaca benzer.” anlamındaki İbrahim suresi 26. ayet verilmiştir. Kanaatimizce verilen örnek ayetlerde *insanların başların üzerine* anlamını katacak bir durum yoktur.²⁹

El-Vücûh’da bir vecih için örnek verilen ayet diğer vecih için de örnek olabiliyor. Örneğin *Duha*’nın üç vechi var: 1. Gündüz, 2. günün ilk saatleri, 3. güneşin sıcaklığı. Mukâtil *Duha* suresinin ilk ayeti *ve’d-duha*’yı hem birinci hem de ikinci vecih için örnek verebilmektedir.³⁰ Yine *el-Vücûh* eserinde geçtiğine göre *hakk* kelimesi Kur’an’da 11 manada kullanılmıştır; bunlardan ikisi, *Kur’an* ve *tevhid*dir. *Kur’an* anlamına örnek olması için ez-Zuhruf 29-30 verilmiş, *tevhid* anlamı için de ez-Zuhruf suresi verilmiştir.³¹ Bunun yanı sıra tekrar etmiş izlenimi verdiği hâlde aslında birden fazla vecihte tekrar etmeyen ayetlerde vardır. Örneğin *el-cihad* kelimesinin *söz, kılıç ve amelle cihad* şeklinde üç vechi vardır. Et-Tevbe suresinin 73. ayeti hem birinci hem de ikinci vecih için nazîr olarak getirilmiştir. Bu ayette münafıklar ve kafirlerle cihat edilmesi emredilmektedir. Dikkatle bakıldığında sözle cihadın münafıklar, kılıçla cihadın kafirler için olduğu anlaşılır. Yani ayetin birinci vecihte kullanılması münafık kelimesiyle, ikinci vecihte kullanılması kafirler kelimesiyle ilgilidir.³²

Yukarıdaki örnekler hakkında, “Bunlar yakın anlamlı olduğu için birbirlerinin yerine kullanılabilir.” şeklinde bir itirazda bulunulabilir. Bu itirazda haklılık payı vardır. Ancak vücûh

²⁷ Mukâtil, *el-Vücûh*, 97.

²⁸ Taberi, Muhammed b. Cerîr, *Camîu’l-Beyan an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*. thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Turkî (Kahire: Daru hicr. 2001), 9/370-371.

²⁹ Mukâtil, *el-Vücûh*, 276.

³⁰ Mukâtil, *el-Vücûh*, 202.

³¹ Muhakkik, Mukâtil’in sure ismi olarak verdiği nazîre ayet numarası eklemiş ve nazîri ez-Zuhruf 30 olarak belirlemiştir. *Hakk* kelimesi ez-Zuhruf suresinde 29, 30, 78 (2), 86. ayetler olmak üzere beş defa geçmektedir. Ancak hepsinin de *Kur’an* veya *tevhid* olama durumu mümkündür. Tefsire baktığımızda ez-Zuhruf 43/29, 30. Ayetteki bu kelimenin Kur’an olduğunu anlamaktayız. Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, 3/793.

³² Mukâtil, *el-Vücûh*, 143, 144.

ve nezâir bilgisi Kur'an kelimelerinin anlam nüanslarını da gösterdiği için bunlara işaret etmenin haklı bir yönü olduğunu söyleyebiliriz.

1.2. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*

Çalışmada *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*³³ adlı eserin biri Abdullah Mahmud Şehhate, diğeri Ahmed Ferid tarafından yapılan iki neşri esas alındığı için tespitlerimiz onlar üzerinden olacaktır. Eserin bu iki neşri karşılaştırıldığında Şehhate'nin çeşitli nüshalara atıfta bulunduğu, dipnotta kaynaklar verdiği göze çarpar. Buna ilaveten Şehhate, 4 cilt olarak neşrettiği eserin son cildinde her ciltteki hataları doğrularıyla birlikte ayrı ayrı tablolarda gösterir.³⁴ İşte bunlar Şehhate'nin neşrini ciddi ve güvenilir kılan hususlardır. Ancak yazım hatalarını ve doğrularını gösteren tablolar dışında Şehhate'nin neşrinde, basımdan kaynaklı bazı hatalar da bulunmaktadır. Örneğin Âl-i İmrân 3/166-169, el-Mâide 5/81-87 arası ayetlerin tefsirini içeren sayfalar boştur.³⁵ Er-Rûm 30/34-40 ayetlerin tefsiri yerine el-Mü'min 30/41-51 arası ayetlerin tefsiri geldiği için eserde er-Rûm suresinin ilgili ayetlerinin tefsiri yoktur.³⁶ Rahman suresine giriş sayfasıyla el-Vâkıa suresinin isminin yer aldığı sayfa yer değiştirmiştir.³⁷ El-Hadîd suresi 27. ayete ilişkin ek bilgi surenin sonunda değil, et-Tegâbün suresinin metni ile tefsiri arasına girmiştir.³⁸ el-Enbiyâ suresi girişi; sure tefsirinin başında değil, 5. ayetin tefsiri yapılırken araya gelmiştir.³⁹ Yasin suresinin ilk ayetini içeren tefsir bulunmamaktadır.⁴⁰ El-Kehf 18/49-50. ayetleri içeren tefsir metninin bir kısmı, basım esnasında üzeri bir kâğıtla kapandığı için çıkmamıştır.⁴¹ El-Bakara suresine girişin bir kısmı yoktur, diğer kısmı da 4. ayetin tefsirinden sonra gelmektedir.⁴²

Ahmed Ferid'in tahkikinde ise nüshalar arası karşılaştırmalar bulunmadığı gibi kaynaklara atıf da çok azdır. 3 cilt olarak neşredilen eserdeki hatalar, tabloya sığacak kadar az değildir. Örneğin Sad suresi tefsiri, metniyle birlikte 14 sayfadır. Söz konusu sayfalarda 9 tane yazım yanlışı bulunmakta, neredeyse her 1,5 sayfaya 1 hata düşmektedir. Örneğin *el-mele'*

³³ Çalışma boyunca bu eser *Tefsîru Mukâtil* şeklinde kısaltılarak verilecektir.

³⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 4/1053-1065.

³⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 1/312-313, 497-498 sayfalar boştur.

³⁶ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 3/415-416.

³⁷ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 4/193, 207.

³⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, thk. Abdullah Mahmud Şehhate 4/247, 347. krş. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Ahmed Ferid. (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 3/328.

³⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 3/69-70.

⁴⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 3/572. krş. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, thk. Ahmed Ferid, 3/81.

⁴¹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 2/589.

⁴² Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 1/81-83.

kelimesindeki lamın yanına bir lam eklenmiş,⁴³ *ma lem ebteliku* ifadesindeki te yazılmamış,⁴⁴ *minni* kelimesinin sonundaki ya düşmüş,⁴⁵ *fenehnu* kelimesindeki fe, gayn harfine dönüşmüş,⁴⁶ *dûd* kelimesindeki birinci dal harfinin önüne harekesiz elif eklenmiş,⁴⁷ *sümmedeki* peltek se yerine kaf harfi gelmiş,⁴⁸ *fehumdaki* fe harfinin noktasının yanına bir nokta daha konularak fe, kaf harfine dönüşmüş,⁴⁹ *ezfar* kelimesindeki zı harfi dad olarak yazılmış,⁵⁰ *eblese* kelimesindeki lam harfinden sonra ya getirilmiştir.⁵¹

Tefsîru Mukâtil'in özelliklerine gelince çalışmamız vüçûh ve nezâir bilgisinin tefsire yansması olduğu için bu tefsirin özelliklerini genel çerçevede değil,⁵² konumuzu ilgilendiren yönüyle ele alacağımızı yukarıda ifade etmiştik. Vüçûh ve nezâir bilgisi daha çok kelime üzerinden yürüdüğü için Mukâtil'in Kur'an kelime ve ifadelerine verdiği sade, açık anlamları burada konu edinerek tefsiri hakkında amacımız doğrultusunda bir fikir verebileceğimizi düşünüyoruz. Buna ilaveten el-*Vüçûh* adlı eserinde verdiği ayetleri *Tefsîru Mukâtil*'de de nazîr olarak vermesine, dahası el-*Vüçûh*'da bulamayacağımız bazı nazîr ayetleri *Tefsîru Mukâtil*'de sunmasına örnekler vererek eserin bu yöndeki özelliklerini ortaya koyabiliriz.

Kur'an kelimelerine verdiği anlamlar hususunda somut fikir edinmek için el-Hâkka suresindeki bazı kelimeleri açıklayışını -yanına ayet numaralarını da ekleyerek- örnek vermek istiyoruz. *Bi't-tağîye*: Azgınlıkları sebebiyle (5). *Sarsarin*: Çok soğuk, dondurucu. *'Atiye*: Zapt edilmesi güç (6). *Sehhara*: Musallat etti. *Husumen*: Sürekli, durmaksızın. *Sar'a*: Yere yıkılmış. *Keennehum e'câzu nehlin haviye*: Sanki onlar içi boş hurma kütükleri gibi (7). *Men kablehu*:

⁴³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 3/112 alttan 3. Satır. krş. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, thk. Abdullah Mahmud Şehhate, 3/635.

⁴⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 3/115 alttan 4. Satır. krş. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, thk. Abdullah Mahmud Şehhate, 3/639.

⁴⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 3/116 alttan 11. Satır. krş. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, thk. Abdullah Mahmud Şehhate, 3/641.

⁴⁶ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 3/119 alttan 7. Satır. krş. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, thk. Abdullah Mahmud Şehhate, 3/646.

⁴⁷ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 3/120 alttan 2. Satır. krş. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, thk. Abdullah Mahmud Şehhate, 3/648.

⁴⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 3/122 alttan 10. Satır. krş. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, thk. Abdullah Mahmud Şehhate, 3/650.

⁴⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 3/123 alttan 10. Satır. krş. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, thk. Abdullah Mahmud Şehhate, 3/652.

⁵⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 3/124 alttan 11. Satır. krş. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, thk. Abdullah Mahmud Şehhate, 3/653.

⁵¹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 3/124 alttan 7. Satır. krş. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, thk. Abdullah Mahmud Şehhate, 3/653.

⁵² Mukâtil'in ilmi kişiliği ve tefsirine ilişkin geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Mehmet Akif Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi es-Sa'lebî (427/1036) Tefsirinde Mukâtil b. Süleyman (150/767) Rivayetleri*, (Ankara: Kitabiyat, 2005), 35-66.

onunla birlikte olanlar. *Mu'tefikât*: Yalanlayanlar, Sedûm, 'Âmûrâ, Sâbûrâ, Dâmûrâ adındaki beldelede yaşayan Lût kavmine mensup halklar (9). *Ehazehum ehzeten rabiye*: Allah, işledikleri günahlardan daha ağır olan ve gittikçe artan bir azapla onlara azap etti (10). *Lemma teğ'a'l-mau*: Su, kırk zira kadar her şeyin üstüne çıktığında (11). *Uzunun va'iy*: İşittiğini öğrenen, ondan öğüt alıp yararlanan kulak (12). *Duketta*: (Gökler ve dağlar) kırılıp döküldüler (14). *Ercaiha*: (Göğün) kıyı bucağı (17). *Haum*: (hakum) işte alın (19). *Esleftum*: işlediğiniz ameller sebebiyle (24). *Sultan*: ileri sürecek delil (29). *Fesluku*: (Zincire) vurun (32). *Hamîm*: Şefaata edecek yakın (35). *Gıslîn*: Cehennemliklerden akan kan ve irin (36). *(le ehazna minhu) bi'l-yemin*: Hakla, adaletten ayrılmadan (onu cezalandırdık.) (45). *Vetîn*: Kalpteki ana atardamardır (46).⁵³ Görüldüğü üzere el-Hâkka suresinden örnek olarak seçtiğimiz 22 kelimenin/ifadenin -orta düzeydeki bir tefsir okuyucusu için- kimisi ilk etapta zor kimisi de kolaydır. Anlaşılması zor gibi duran kelimeler Mukâtil'in sade ve anlaşılır açıklamasıyla okuyucuya açık hâle geliyor. Açıklama ihtiyacı duyulmayan kelimeler de (*men kablehu* gibi, ki bu kelimeyi *onunla birlikte olanlar* şeklinde açıklamıştır.) onun açıklamasıyla bağlamda farklı bir boyuta taşınıyor ve ayet daha iyi anlaşılıyor. Hasılı örneklerden anlaşıldığı kadarıyla Mukâtil Kur'an kelime ve ifadelerini büyük bir ustalıkla açıklıyor ve okuyucuya yön veriyor, denilebilir.

Mukâtil'in tefsirde yer verdiği nazîr ayetlere gelince, bu eserde nezâire verdiği önem, *el-Vücûh* eserinde nazîr olarak sunduğu ayetlerle karşılaştırıldığında daha iyi ortaya çıkar. Tabii bununla "*Tefsiru Mukâtil*'de, *el-Vücûh* eserinde olandan daha fazla nazîr ayet var, iki eseri bu açıdan karşılaştırıp dökümünü çıkaralım." demiyoruz. Biz burada *el-Vücûh* eserinde gösterilen nazîr ayetlerin bir kısmının *Tefsiru Mukâtil*'de de gösterildiğini, dahası "Benzeri vardır/çoktur." ifadesinin olmadığı vecihlerde nazîr olarak gösterilmeyen ayetlerin *Tefsiru Mukâtil*'de nazîr olarak verildiğini söylemek istiyoruz. Bunlara birer örnek verelim. Örneğin *el-Vücûh* eserinde *er-rahmetu* kelimesinin ikinci vechine el-Bakara 2/218, Âl-i İmrân 3/107, en-Nisâ 4/175, el-İsrâ 17/57 ve diğer ayetler getirilmiştir.⁵⁴ *Tefsiru Mukâtil*'de de el-Bakara suresinin ilgili ayeti peşinden Âl-i İmrân'ın zikredilen ayeti, el-İsrâ suresinin ilgili ayeti peşinden el-Bakara suresinin zikredilen ayeti nazîr olarak getirilmiştir.⁵⁵ Bu örnekler çerçevesinde iki eserin bu yönden kısmen örtüştüğü çıkarımında bulunulabilir.

⁵³ Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 4/421-426.

⁵⁴ Mukâtil, *el-Vücûh*, 44.

⁵⁵ Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 1/187, 2/537.

Tefsir eserinde olup *el-Vücûh* eserinde olmayan nazîr ayetlere şunlar örnekler verilebilir: *Furkan* kelimesinin ikinci vechi için el-Bakara 2/175, el-Enfâl 8/29 örnek verilmiştir.⁵⁶ Örneklerden sonra “Bunun benzeri vardır/çoktur.” ifadesi kullanılmadığı için okuyucu sanki “Bu anlamın Kur’an’daki örnekleri sadece bunlardır.” şeklinde bir fikir yürütebilmektedir. Hâlbuki tefsir eserinde el-Bakara suresinin ilgili ayeti peşinden Âl-i İmrân 3/4 nazîr olarak gösterilmektedir.⁵⁷ Yine *el-hiyanetu* kelimesinin birinci vechi için el-Bakara 2/187, el-Enfâl 8/27, el-Mü’min 40/19 ayetleri verilmiştir. Söz konusu vecihten bir sonraki veche geçerken “Benzeri Kur’an’da vardır.” ifadesi bulunmamaktadır. Ancak *Tefsiru Mukâtil*’de el-Bakara suresinin ilgili ayeti ardından et-Tahrîm 66/10 nazîr olarak verilmiştir.⁵⁸

2. İki Eserin Karşılaştırılması

Burada iki eseri karşılaştırmanın birkaç faydası üzerinde durmak istiyoruz. İki eserin karşılaştırılması *el-Vücûh* eserine ilişkin eksik/yanlış tespitte bulunmayı engelleyebilir. Örneğin *el-Vücûh* kitabında kelimenin vechinin örnekleri verildikten sonra bazen “Nazîri, benzerleri çoktur.” ifadesi kullanılır, bazen de kullanılmaz. Bu ifadenin mefhum-u muhalefeti, bu ifadenin kullanılmadığı yerlerde bu vechin nazîr(ler)inin oradaki ayetlerle sınırlı olduğu yönünde çıkarımda bulunmayı sağlayabilir. Ancak *el-Vücûh* eserinde “Benzeri çoktur.” ifadesi olmadığı hâlde o ayetin başka bir nazîri *Tefsiru Mukâtil*’de verilebilmektedir. Buna *yaratma, yerleştirme ve ayakta olma* şeklinde üç vechi olan *enşee* kelimesinin birinci vechi için verilen nazîrler örnek verilebilir. El-En’âm(2 ayet), el-Mülk, el-Vâkıa (2 ayet), er-Ra’d olmak üzere 4 sureden 6 örnek verilmiştir. Bu örneklerin peşinden, “Benzeri çoktur.” ifadesi de kullanılmamıştır. Buradan hareketle “Kur’an’da buna dair başka örnek yoktur.” tespiti yapılabilir. Hâlbuki nazîrlerden biri olan er-Ra’d suresinin ilgili ayetinden sonra *Tefsiru Mukâtil*’de, “Bunun bir benzeri er-Rahman 24. ayettir.” denilerek başka bir örneği dikkatlere sunulur.⁵⁹ Böylece nazîrlerin *el-Vücûh* eserindeki ayetlerle sınırlı olmadığı sonucuna varılabilir.

Eserleri karşılaştırmanın diğer faydası bir eserdeki yanlış bilginin diğer eserdeki bilgiyle düzeltilebilmesidir. Mesela *Tefsiru Mukâtil*’deki yanlış anlamayı/yazıyı *el-Vücûh* eserindeki açıklamayla düzeltme imkânı vardır. Et-Tegâbûn 64/16. ayette *isteta ’tum* ifadesi geçmektedir. Bu kelimeye Mukâtil’in tefsirinin her iki neşrinde *eta ’tum* karşılığı verilmektedir.⁶⁰ Ayetteki

⁵⁶ Mukâtil, *el-Vücûh*, 48.

⁵⁷ Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 1/161.

⁵⁸ Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 1/164.

⁵⁹ Mukâtil, *el-Vücûh*, 106; Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 2/370.

⁶⁰ Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, thk. Ahmed Ferîd, 3/370. Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, thk. Abdullah Mahmud Şehate,

ifadenin anlamı *güç yetirmek Tefsiru Mukâtil*'deki açıklama *itaat etmek* manasındadır. Burada ya Mukâtil'in yanlış anlaması ya da müstensih hatası vardır. Hâlbuki *el-Vücûh* eserine baktığımızda bunun *etaktum* olduğu yani tefsir eserinde kaf harfinin ayn harfine dönüştüğünü görebiliriz.⁶¹ Bu bilgi söz konusu hatanın istinsah kaynaklı hata olduğu yönündeki ihtimali kuvvetlendirir.

Eserleri karşılaştırarak anlamanın diğer bir faydası *el-Vücûh* eserindeki nazîr ayetin vecih için uygunluğu *Tefsiru Mukâtil*'deki anlamla test edilebilir. Mesela *esbaha* kelimesinin biri *oldu* diğeri *sabah (vakti) oldu* şeklinde iki vechi vardır. *Sabah (vakti) oldu* manası için nazîr olarak el-Kalem 68/20. ayeti verilmiştir. Ayet metni *fe esbehat ke's-sarîm*dir. Manası (*bahçe*) *kapkara/devşirilmiş gibi oldu*, şeklindedir. Ama Mukâtil bunu *sabah (vakti) oldu* anlamındaki ikinci vechin altına yerleştirmiştir. Hâlbuki bu mana buraya uygun düşmemektedir. Nitekim *Tefsiru Mukâtil*'den ayetin anlamına baktığımızda mananın dediğimiz gibi olduğu görülür. Açıklama şöyledir: *esbehat ya'ni el-cennetu sevdâe misle'l-leyl*,⁶² Burada eserler arası karşılaştırmalar yaparak anlama, tespitler yapmanın faydaları hususundaki maddeler artırılabilir. Ancak yukarıdaki örnekler bu tür bir faaliyetin önemini yeterince somut hâle getirdiği için konuyu daha fazla uzatmak istemiyoruz.

2.1. Eserlerin Benzer Yönleri

Mukâtil *el-Vücûh* eserinde ele aldığı kelime ile ilgili bazı anlamları Kur'an'ın tamamına şamil kılmaktadır. Örneğin illa maddesinin dört vechi vardır. Son vecih *başka* manasındadır. *Lailahe illallah* ifadesini içeren es-Sâffât 35. ayeti nazîr olarak verdikten sonra Mukâtil şöyle demektedir: “İşte *lailahe illallah* ifadesi Kur'an'da her yerde ‘Allah’ın dışında ilah yoktur.’ manasındadır.”⁶³ Yine, *hayr* kelimesi *hakimin, rahimin* gibi kelimelerin muzafı olarak geldiğinde o konuda en üstün manasındadır.⁶⁴ Mukâtil *kanitin* kelimesinin ikinci vechinin sonunda, “Kur'an'da *kanitin* kelimesi genelde *mutiin* manasındadır.”⁶⁵ der. Benzer durum *Tefsiru Mukâtil*'de de vardır. Örneğin, el-Haşr suresi 23. ayette geçen *subhanallah* ifadesi için: Mukâtil, “Bu ifade el-İsrâ suresi 1. ayet dışında Kur'an'da her yerde Allah'ın kendini

4/353.

⁶¹ Mukâtil, *el-Vücûh*, 205.

⁶² Mukâtil, *el-Vücûh*, 187; Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 4/406.

⁶³ Mukâtil, *el-Vücûh*, 136.

⁶⁴ Mukâtil, *el-Vücûh*, 67.

⁶⁵ Mukâtil, *el-Vücûh*, 52. Yine in muhaffefe bağlamında aynı durum söz konusudur. Mukâtil, *el-Vücûh*, 85.

kötülüklerden tenzih etmesidir.”⁶⁶ Yine Yûnus 10/98. ayetin girişinde o, “Yûnus ve Hûd suresi dışında Kur’an’da geçen her *felevlâ*, *fehella* manasınadır.”⁶⁷ der.

El-Vücûh adlı eser ile *Tefsiru Mukâtil* adlı eser arasında kıraat kullanımını konusunda bir benzerliğin var olduğu söylenebilir. *El-Vücûh* eserinde Mukâtil, es-Secde suresi 24. ayetteki *lemma saberu*’yu ilk önce *lima saberu* kıraatine göre anlam vermiştir. Ona göre bu kıraate göre söz konusu ifade *bimâ saberu/sabretmeleri sebebiyle* manasınadır. Ama *lemma saberu* okunursa *hine saberu/sabrettiklerinde* manasınadır.⁶⁸ El-Furkân suresi 48, El-A’râf suresi 57 ve en-Neml suresi 63. ayette mevcut mushafta *buşran* ifadesi geçmektedir. Ama Mukâtil, söz konusu ayetlerde bu kelimeyi *nuşren* olarak okuduğu için *en-nuşûr* kelimesi başlığı altında almakta ve yaymak anlamı vermektedir.⁶⁹ *Tefsiru Mukâtil* eserinde geçtiğine göre İbn Mesud, el-Mâide suresi 118. ayetin son kısmını mevcut mushafta olduğu gibi *inneke ente’l-’azîzu’l-hakîm* değil de *inneke ente’l-gafururrahim* diye okumuştur.⁷⁰ Yine aynı sahabî et-Tevbe suresi 81. ayetin sonunu *lev kânû yefkahûn* değil de *lev kânû ye’lemûn* şeklinde okumuştur.⁷¹

El-Vücûh adlı eserde gösterilen nazîr ayetlerin bir kısmının *Tefsiru Mukâtil*’de de gösterilmesi iki eser arasındaki benzer yöne örnek olabilir. Örneğin *el-libas* kelimesi ikinci vecihte el-Furkân 25/47. ayet, el-Bakara 2/187. ayete nazîr olarak verilirken *Tefsiru Mukâtil*’de el-Bakara 2/187. ayet, el-Furkân 25/47’nin nazîri olarak verilmiştir.⁷² Yine Mukâtil yorum sahiplerini her iki eserde de çok az belirtmektedir. *Et-Teveffâ* kelimesinin ikinci vechi Hz. İsa’nın canlı olarak göğe çıkarılmasıdır. O, bu yorumu hem vechin anlamında hem de bu vechi nazîr olarak getirdiği Âl-i İmrân 3/55. ayetteki *rafi’uke* ifadesine verdiği anlamda Hasan-ı Basri’ye atfetmektedir.⁷³ Yine *seri’* kelimesine dair açıklamada Mukâtil, İbn Abbas’a atıfta bulunmaktadır.⁷⁴ Mukâtil *el-Vücûh* eserinde olduğu gibi *Tefsiru Mukâtil*’de de görüşlerin sahiplerine az atıfta bulunur. Bazen sure sonlarında görüş sahiplerini zikreder. İki sure özelinde

⁶⁶ Mukâtil’in bu açıklaması ilgili ayetin tefsirinde değil, surenin tefsiri bittikten sonra yer almaktadır. Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 4/287.

⁶⁷ Burada Hûd suresi 116 ayet kastedilmektedir. Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 2/249. Muhakkik Şehhate, tefsirin girişine yazdığı yazı da Mukâtil’in, Kur’an’ın külliyatına ilişkin kapsayıcı açıklamalar yaptığını söylemektedir. Abdullah Mahmud Şehhate, Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir-i Kebir*, trc. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: İşaret Yayınları 2006), 19-21.

⁶⁸ Mukâtil, *el-Vücûh*, 50.

⁶⁹ Mukâtil, *el-Vücûh*, 251.

⁷⁰ Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 1/521.

⁷¹ Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 2/187.

⁷² Mukâtil, *el-Vücûh*, 24-25.

⁷³ Mukâtil, *el-Vücûh*, 127.

⁷⁴ Mukâtil, *el-Vücûh*, 226.

örnek vermek gerekirse örneğin el-Hâkka suresi tefsirinde iki yorumun sahibine atıfta bulunmuştur. Bunlar; 32. ayet bağlamında Hz. Peygamber, 34. ayet bağlamında İbn Mesud'dur.⁷⁵ el-Meâric suresindeki açıklamalar için ise herhangi bir isme atıfta bulunmamaktadır.⁷⁶

2.2. Eserlerin Farklılıkları

Vücûh ve nezâirin tefsire yansımaları bağlamında el-*Vücûh* ile *Tefsiru Mukâtil* adlı eserlere bakıldığında, eserler aynı müellife ait olmasına rağmen onlarda bazı farklılıklar görülür. Bu husus Ek 1 *Tablo 1*'den rahatlıkla izlenebilir. Zira el-*Vücûh* eserindeki 176 maddede; 772 vecih 2025 örnek/nazir ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerden 697'sinin anlamı tefsire ya tamamen ya da kısmen yansımamıştır. Bu farklılık; uzlaştırılabilen ve uzlaştırılması zor farklılıklar olarak iki başlık altında incelenebilir. Daha sonra da farklılıkların muhtemel nedenleri üzerinde durularak konu daha açık hâle getirilebilir. Şimdi bu hususları örneklerle anlatmaya çalışalım.

2.2.1. Uzlaştırılabilen Farklılıklar

El-Vücûh eserinde uzlaştırılabilen farklar çoktur. En önemlilerini şu şekilde sıralayabiliriz: Mukâtil, bu eserde verdiği manayı *Tefsiru Mukâtil*'de yakın anlamlı kelimeyle verebiliyor. *El-Vücûh* eserinde *mukam/mekam* kelimesinin dördüncü vechi *yer, mekândır*. Bu vechin altında en-Neml 27/39. ayetin *ene âtike bihi kable en tekûme min mekamik/ bulunduğun yerden kalkmadan onu getiririm*, kısmı yer almaktadır. *Tefsiru Mukâtil*'de *yer, mekân* değil de benzer anlam taşıyan *oturduğun yer/meclisike* kelimesi kullanılmıştır.⁷⁷ Yine *es-seyyiat* kelimesinin ikinci vechi *azaptır* ve buna ez-Zümer 39/51. ayet örnek verilmiştir. Bu ayette iki defa geçen *es-seyyiat* kelimesi *el-Vücûh*'da *azap* ile açıklanmıştır. *Tefsiru Mukâtil*'de ise *ukubetun/cezalandırma* şeklinde karşılık verilmiştir.⁷⁸ *El-Betş* kelimesinin birinci vechi *ukubetun/cezalandırma*dır. Örnekler içinde el-Burûc 85/12'de kullanılmıştır. *Tefsiru Mukâtil*'de bu ifade *azap* olarak açıklanmıştır.⁷⁹ Bu çerçevede birçok örnek verilebilir. Bu hususun anlaşıldığını düşünerek verilen örnekleri yeterli buluyoruz. Aslında verilen örneklerdeki her iki mananın benzer olduğunu söylemeliyiz.

⁷⁵ Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 4/424.

⁷⁶ Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 4/435-440.

⁷⁷ Mukâtil, *el-Vücûh*, 172; Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 3/307.

⁷⁸ Mukâtil, *el-Vücûh*, 173; Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 3/682.

⁷⁹ Mukâtil, *el-Vücûh*, 178; Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 4/649.

Bir eserde kelimenin açıklaması genel ifade olarak kullanılırken diğer eserde o ifadenin kapsamına girecek hususlar zikredilebilmektedir. Örneğin *el-Vücûh* eserinde *el-legv* kelimesinin ikinci vechi *batıldır*. Örnek olarak da el-Mü'minûn 23/3. ayet zikredilmiştir. *Tefsiru Mukâtil*'de bu ayet bağlamında ilgili kelime *batıl* şeklinde değil de batılın kapsamına girecek hususlar zikredilerek açıklanmıştır. Bu da *küfür, söz ve eziyettir*.⁸⁰ Yine *el-Vücûh*'da *ez-zulumât* kelimesinin birinci vechi (*başta gelebilecek*) *korkulardır*. Bu veche el-En'âm 6/63. ayet örnek verilmiştir ve söz konusu açıklama ayetin ardından getirilmiştir. *Tefsiru Mukâtil*'de ise aynı kelime için *yoğun bulutlar, karanlıklar ve dalgalar* şeklinde korku çerçevesinde değerlendirilecek hususlara yer verilmiştir.⁸¹

İki eserden birinde ortak açıklamaya ilaveten başka açıklamaların olması da uzlaştırılabilir farklılıklardandır. Örneğin *el-'âlemin* kelimesinin üçüncü vechi *Âdem'den* (a.s.) *kıyamete kadar olacak insanların hepsidir*. Bu anlamın altına Mukâtil, Allah'ın, Hz. Meryem'e dünya kadınları arasında seçkin bir yer verdiğini konu edinen Âl-i İmrân 3/42. ayeti örnek vermiştir. Ayet için *el-Vücûh*'da verilen anlam "Doğan her kadın (arasında seçkin bir yer verdi.)" şeklindedir. *Tefsiru Mukâtil*'de ise "Bir beşer dokunmaksızın çocuk sahibi yapmakla tüm kadınlardan üstün kıldı." denmiştir.⁸²

El-Vücûh'daki bazı açıklamalar *Tefsiru Mukâtil*'de bulunmamaktadır. Bu durumu uzlaştırılabilen farklılıklar sınıfında değerlendiriyoruz. Zira *Tefsiru Mukâtil*'de bazen ilgili ayet öncesinde yapılan açıklama nedeniyle ele alınan ayet hakkında açıklama yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bu tür durumlar ilk etapta uzlaştırılmaz gözükse de öncesinde yapılan açıklama nedeniyle uzlaştırılabilir farklılık olarak anlaşılabilir. Örneğin *el-Vücûh* eserinde *el-a'ma* kelimesinin ikinci vechi *göz organının görmemesidir*. Örnek olarak Abese 80/2, nazîr olarak ise Nûr 24/61. ayeti verilmiş, peşinden *gözü görmeyen* anlamı eklenmiştir. Bu ayet bağlamında *Tefsiru Mukâtil*'de açıklama yoktur ancak Abese suresi 2. ayet öncesinde Mekke müşrikleri Hz. Peygamberin huzurunda iken gözü görmeyen Abdullah İbn Mektum'un Allah elçisinin yanına girdiği, Hz. Peygamber'in onun gelmesinden hoşlanmaması üzerine ayetlerin indiği bildirilmektedir. Abese 2. ayet için açıklama olmasa bile yukarıda aktarılan sebab-i nüzul

⁸⁰ Mukâtil, *el-Vücûh*, 220; Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 3/152.

⁸¹ Mukâtil, *el-Vücûh*, 93; Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 1/565.

⁸² Mukâtil, *el-Vücûh*, 259; Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 1/275.

rivayetinden bu ayetteki *el-a'ma* kelimesinden kastın *gözü görmeyen* olduğu anlaşılmaktadır.⁸³ Bu farklılık eserlerin yazılış amacından kaynaklanan farklılık olarak görülebilir.

2.2.2. Uzlaştırılması Zor Farklılıklar

El-Vücûh'da açıklama olduğu hâlde *Tefsiru Mukâtil*'de olmaması uzlaştırılabilecek bir durumdur. Bu farklılık kanaatimizce iki eserin yazılış amacından kaynaklanmaktadır. Örneğin *kebir* kelimesinin ikinci vechi *yaşça büyük (yani ileri yaşta) olmaktır*. El-Kasas 28/23. ayet bu anlama örnek olarak Yûsuf 12/80'de nazîr olarak getirilmiştir. Ancak *Tefsiru Mukâtil*'de her ikisi içinde açıklama bulunmamaktadır.⁸⁴ Bu örnek bağlamında düşündüğümüzde aslında tefsirde bu kelime için açıklama yapmaya gerek yoktur. Zira metnin siyakından *el-Vücûh* eserinde verilen açıklama zaten anlaşılmaktadır. Bu yüzden açıklamaya ihtiyaç hissedilmemiş olabilir.

İki eserdeki açıklamanın farklı anlamlarda olması da uzlaştırılması zor farklılıklardır. Örneğin *el-cebbar* kelimesinin birinci vechi *el-Vücûh* eserinde *insanlara (yaratıklara) zor kullanmaktır*. Örnek olarak Kâf 50/45. ayeti verilmiş, ardından “Sen onların İslam’a girmesi için zor kullanacak değilsin.” anlamı verilmiştir. Ancak *Tefsiru Mukâtil*'de aynı ayet için “Zor kullanarak onları öldürecek değilsin.” açıklaması yapılmıştır.⁸⁵ Yine *en-nas* kelimesinin dokuzuncu vechi *tüm insanlar* anlamındadır. Örnek olarak el-Bakara 2/21 getirilmiştir. Ancak *Tefsiru Mukâtil*'de ilgili ayetteki aynı kelime *münafık* ve *Yahudi* şeklinde daraltılmıştır.⁸⁶ Aynı şekilde bu kelimenin üçüncü vechinde Âl-i İmran 3/87'deki *en-nasdan* kastın özellikle müminler olduğu söylenmiş ama tefsirde bu tüm insanlar/âlemlerin tamamı şeklinde açıklanmıştır.⁸⁷

El-Vücûh ile *Tefsiru Mukâtil* arasında uzlaştırılması zor farklılıklar yaşıklamanın farklı anlamlarda olmasıyla sınırlıdır.

2.2.3. Farklı Olma Biçimleri-Nedenleri

⁸³ Mukâtil, *el-Vücûh*, 266; Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 4/590.

⁸⁴ Mukâtil, *el-Vücûh*, 228; Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 3/341, 2/347.

⁸⁵ Mukâtil, *el-Vücûh*, 218; Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 4/117. Tefsirde verilen bu anlam *cebbar* kelimesinin ikinci vechi için yakın gözükse de aynı değildir. Zira söz konusu vechin anlamı “haksız yere öldürmek”tir. Bkz. Mukâtil, *el-Vücûh*, 218.

⁸⁶ Mukâtil, *el-Vücûh*, 72; Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 1/93.

⁸⁷ Mukâtil, *el-Vücûh*, 71; Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 1/288.

Uzlaştırılabilen ve uzlaştırılması zor farklılıklar başlıklarında verilen örnekler kısmen de olsa *el-Vücûh* adlı eser ile *Tefsiru Mukâtil* arasındaki farklılıkların biçimlerini bize göstermektedir. Ancak burada bu yöne daha ağırlık vererek konuyu işlemek istiyoruz.

İki eserdeki farklılıkların muhtemel nedenleri ve biçimleri şu şekilde sıralanabilir: Birincisi iki eserde verilen her bir mananın ayetin bağlamına uygun olması. Örneğin *el-mukame* kelimesinin ikinci vecih için Mukâtil, *el-Vücûh* eserinde el-Ahzâb 13. ayeti örnek gösteriyor. Ayetin ilgili kesitinde Hendek Savaşı'nda münafıkların Medine halkına *la mukame lekum ferciu* şeklinde sesleniş yer almaktadır. O burada *la mukame* ifadesine “Artık o gruplar içinde kalamayacaksınız, onlara karşı duramazsınız.” manası vermektedir. Ancak *Tefsiru Mukâtil*'de “Meskenleriniz evleriniz yok.” demektedir.⁸⁸ Yani birinde âdeti o gruplara karşı koyacak direnciniz kalmadı denirken, diğerinde eviniz kalmadı denmektedir ki her iki mana da uygun olmaktadır. Şunu da ilave etmek gerekir ki Mukâtil *Tefsiru Mukâtil*'de aslında söz konusu kelime için *el-Vücûh* eserinde belirlediği birinci vechi tercih etmiştir. Onun aynı ayeti iki eserinde farklı vecihler için kullandığı bilinen bir husustur.

Farklılığın diğer nedeni *el-Vücûh*'da farklı vecihler olarak verilen manaların *Tefsiru Mukâtil*'de bazen aynı kelimenin tefsiri bağlamında bir arada verilebilmesidir. Örneğin *şeye* kelimesinin beş vücûhu vardır. Bunlar, topluluk, ırk, millet (kavim), yaymak, heva ve hevestir. Mukâtil *el-Vücûh* adlı eserinde son vecih için el-En'âm 6/65. ayeti örnek vermektedir.⁸⁹ Bu ayetin metni ve anlamı şöyledir: *Ev yelbisekum şeye'an /sizi çeşitli heva ve heveslere bürür.* *Tefsiru Mukâtil*'de bu ayetteki *şeye* için *heva* anlamı yanına *topluluk* ve *kavim* de konmaktadır. Böylece el-En'âm 6/65. ayet için *el-Vücûh* eserinde bir anlam varken *Tefsiru Mukâtil*'de üç anlam bulunmaktadır.

El-Vücûh'da kelimenin müradifinin getirilmesi, *Tefsiru Mukâtil*'de ise bağlama göre anlam verilmesi farklılığın başka bir nedenidir. Örneğin Hûd 11/90. ayetteki *vedûd* kelimesi, *el-Vücûh*'da *dostlarını sevendir/el-muhibbu li evliyâihi* şeklinde karşılanırken; *Tefsiru Mukâtil*'de *icabet edendir/mucib* ile karşılanmıştır. *Tefsiru Mukâtil*'de bu anlamın verilmesinde ayette geçen *tubu ileyhi/ona tevbe edin*, ifadesi etkili olmuştur. Yani “Allah'a tevbe edin. O tevbe edene icabet edendir (mucib).” denmiş olmaktadır.⁹⁰ Yine en-Nahl 16/65'teki *el-mau* kelimesi için *el-Vücûh*'da *Kur'an*, *Tefsiru Mukâtil*'de *yağmur* anlamı verilmiştir. Yağmur

⁸⁸ Mukâtil, *el-Vücûh*, 172; Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 3/478.

⁸⁹ Mukâtil, *el-Vücûh*, 200; Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 1/565.

⁹⁰ Mukâtil, *el-Vücûh*, 166; Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 2/295.

anlamı ayetin içinde bulunduğu bağlama da uygundur. Ayetin bağlamı ise Allah'ın insanlara tabiatta verdiği nimetlerdir. *El-Vücûh*'da *el-mau* kelimesine *Kur'an* manası verilmesinin gerekçesi de açıklanmıştır. O da şudur: "Su nasıl ölü toprağı canlandırırorsa Kur'an'da inananlara can verir."⁹¹

Kelimenin farklı yönlerden açıklanması da iki eserdeki farklılığın başka bir nedeni sayılabilir. Örneğin *el-Vücûh* eserinde en-Nisâ 4/163'te ve 17/55'te geçen *Zebur* kelimesi için Hz. Davud'a ait kitap olduğu söylenmiştir. Ama *Tefsiru Mukâtil*'de Zebur kitabının içeriği üzerinde durulmuştur.⁹²

Bir eserde kelimenin bir vechi için getirilen nazîr ayetin, diğer eserde aynı kelimenin başka bir vechi için getirilmesi de farklılığın sebebi sayılabilir. Örneğin *el-Vücûh* eserinde *mesel* kelimesinin dört vechi vardır. Bu vecihlerden birincisi, *benzer (durumlar)*, ikincisi, *hayat tarzı, hâl ve davranıştır*. *El-Vücûh* eserinde ez-Zuhruf 43/8 birinci veche nazîr getirilirken, *Tefsiru Mukâtil*'de bu ayetteki söz konusu kelimeye *benzer* manası verilerek birinci vecih tercih edilmiştir.⁹³ Bu birincisine örnektir. İkincisi ise *Tefsiru Mukâtil*'de bir vecih için verilen nazîr ayetin *el-Vücûh* eserinde aynı kelimenin başka bir vechi için getirilmesidir. Örneğin Mukâtil, tefsirde el-Bakara 2/187 ayetindeki *tehtanune* ifadesini *günah işlemek* olarak açıklamıştır. Ardından da *hainetun* kelimesinin geçtiği el-Mâide 5/13. ayeti nazîr olarak getirmiştir.⁹⁴ Bu anlam *el-Vücûh* eserinde birinci veche tekabül eder. *El-Vücûh* eserinde birinci vechin altında el-Bakara 2/187 örnek olarak verilmiş ama el-Mâide suresinin ilgili ayeti bu vechin altında değil, *ahdi bozmak* anlamındaki üçüncü vecihte verilmiştir.⁹⁵ Yani *Tefsiru Mukâtil*'de bir anlam için kullanılan ayet *el-Vücûh*'da başka bir anlam için kullanılmıştır. Buradan hareketle vücûh ve nezâir bilgisini içeren eserlerinde yapılan anlam ayrımlarının kesin çizgilerle yapılan ayrımlar olmadığı sonucunu çıkarabiliriz.⁹⁶

Bir eserdeki açıklamanın diğer eserdeki açıklamaya göre daha fazla olması farklılık sebebi olarak değerlendirilebilir. Mesela *el-Vücûh*'da geçtiğine göre *seri'* kelimesinin iki manası vardır: Birincisi, (inanmayanların talep ettikleri esnada) azabın (hemen) gelmesi ve

⁹¹ Mukâtil, *el-Vücûh*, 231; Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 2/475.

⁹² Mukâtil, *el-Vücûh*, 190; Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 1/423, 2/536.

⁹³ Mukâtil, *el-Vücûh*, 198.

⁹⁴ Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 1/164.

⁹⁵ Mukâtil, *el-Vücûh*, 68-69.

⁹⁶ Bu hususta vücûh eserlerindeki manaların müşterek lafızdaki manalarla ilişkilendirilemeyeceği gibi gerekçeler ileri sürerek vücûh ve nezâir yoktur şeklinde uç fikirlerde ileri sürülmüştür. Bkz. Abdülcebbar Fethi Zeydan, *Lâ Vucûhe Velâ Nezâira fî Kutubi'l-Vucûhi ve'n-Nezâir*, Daru'l-Kutubi ve'l-Vesaik, Bağdad, 2018.

Allah'ın (onları) onunla korkutmasıdır. İkincisi, Allah'ın, kulun hesabını hemen görmesidir. Mukâtil ikinci mana bağlamında El-Mü'min 40/17. ayeti örnek olarak veriyor. Ayetin manası "O gün herkese yaptığının karşılığı verilir. O gün zulüm yoktur. Allah hesabı çabuk görür." Mukâtil bu ayet için, "Allah yaratılmışların hesabını hızlıca görür." der ve İbn Abbas'tan bir rivayet aktarır. Bu rivayette İbn Abbas; "Allah kulların hesabını dünya günüyle yarım gün kadar zamanda görür. '(Hesabı çabuk görülen) cennet ehlinin konakladıkları yer ve öğle vakti dinlenmeleri ne güzeldir.' (el-Furkân 25/24) ayeti de bunu anlatmaktadır. Zira cennetlikler hesabı görülmüş olarak öğle dinlenmesine çekilecekler cehennemlikler ise surlarla çevrili cehennemde bulunacaklardır."⁹⁷ der. *Tefsiru Mukâtil*'de İbn Abbas'a ait rivayet ona izafe edilmeksizin bulunmakta ancak el-Furkân suresine yapılan atıf ve ardından yapılan açıklama bulunmamaktadır. Yani Mukâtil tefsirde rivayetin tamamını değil ilgili kısmını almayı yeterli görmektedir.⁹⁸ Hâlbuki söz konusu rivayetin tamamının *el-Vücûh* eserinde değil tefsir eserinde olması beklenirdi.

Sonuç

Çalışma vücûh ve nezâirin tefsire yansımaları, Mukâtil'in *el-Vücûh* ve *Tefsiru Mukâtil* eserleri özelinde ele almıştır. Konumuzu ilgilendiren yönüyle bu iki esere ilişkin bazı tespitler yapılmıştır. *El-Vücûh* eserinde vecih ve ayet tekrarlarının olduğu, bazı vecihlerin verilen ayetlerle anlam bakımından örtüşmediği görülmüştür. *Tefsiru Mukâtil*'de Kur'an kelimelerinin sade ve anlaşılır biçimde anlatıldığı, hatırı sayılır düzeyde nazîr ayetlere atıfta bulunulduğu fark edilmiştir. Hatta *el-Vücûh* eserinde bulunmayan nazîr ayetlerin *Tefsiru Mukâtil*'de yer aldığı anlaşılmıştır. İki eserin karşılaştırılması, nazîr ayetlerin *el-Vücûh* eserindeki ayetlerle sınırlı olmadığını görmek, bu eserde bir vecih için getirilen ayetin veche uygunluğunu test etmek, eserlerdeki hataları tespit etmek ve düzeltmek açısından okuyucuya katkı sağlar.

Tefsiru Mukâtil'de açıklama, bazen ayetin ibaresiyle birlikte okununca tamamlanır. *El-Vücûh*'da ise kelimenin açıklanması esas olduğu için açıklama tek başına anlaşılabilir. Bu eserdeki açıklamalar tefsirdeki açıklamalara nazaran daha ayrıntılıdır. Zira *el-Vücûh*'da farklı vecihlerde verilen manalar *Tefsiru Mukâtil*'de bazen hiç verilmemekte bazen peş peşe toplu olarak verilebilmektedir. Böylece *el-Vücûh*'da kelimeye verilen anlam nüansları, tefsire kısmen de olsa yansımamış olmaktadır.

⁹⁷ Mukâtil, *el-Vücûh*, 226.

⁹⁸ Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil*, 3/709.

El-Vücûh'da 176 maddede 772 vecih 2025 örnek/nazir ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerden 697'sinin anlamı tefsire ya tamamen ya da kısmen yansımamıştır. Bu da eserdeki toplam ayetin yaklaşık 3'te 1'ine tekabül etmektedir. Bunlardan uzlaştırılması zor açıklamalar 17 tanedir. Bu türdeki ayetlerin altı *Tablo I*'de çizilmiştir. Tefsirde açıklaması olmayan ayetler; ya hiç açıklamanın olmadığı ya kelimenin olduğu gibi tekrar ettiği veya okuyucuya o anlamı gösteren hususun olmadığı durumlardır. Her iki eserin yazılış amacı farklı olduğu için tefsirde *el-Vücûh*'ta yer alan açıklamaların bulunmaması normaldir. Bu yüzden açıklama olmayan nazîr ayetler için uzlaştırılması zor veya uzlaştırılabilen açıklamalara katma hususunda tercih yapılacaksa ikincisine katmanın daha makul olacağı söylenebilir. Nitekim *Tefsiru Mukâtil*'de, *el-Vücûh*'daki ifadenin yakın anlamlısının veya müradifinin verilmesi, *Tefsiru Mukâtil*'de *el-Vücûh*'daki açıklama yer almasa da ayetin siyakında yer alan açıklamalardan o anlama ulaşılması, birinde genel ifade ile diğerinde bu ifadenin kapsamına girecek hususlarla açıklama yapılması, birinde yer alan açıklama diğerinde bazı ilavelerle yer alması iki eserdeki uzlaştırılabilen farklılıklardır. *Tefsiru Mukâtil*'de *el-Vücûh*'daki anlama bazen hiç yer verilmemesi veya farklı anlam verilmesi uzlaştırılması zor farklılıklardır. Uzlaştırılabilenler çeşit ve nazîr ayet bakımından çokken uzlaştırılması zor olanlar azdır. Bu durum *el-Vücûh*'da tespit edilen anlamların veya nazîr ayetlerin kesin çizgilerle ayrılmadığını, tercihte bulunulduğunu, müellifin zihninin tercihte yönlendirici olduğunu gösterir.

KAYNAKÇA

- Albayrak, Halis. Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsirinde Söz-Muhatap-Anlam İlişkisi, *Kur'an ve İslam İlimlerinin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21. 1976. 1-35.
- Güler, Nurdane. *Mukâtil Tefsirinde Tevhid*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2022.
- Karagöz, Mustafa. "Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Sorunu-Nezâir'in 'Eşanlamlılık' Olarak Tanımlanması Sorunu-". *Tarihten Günümüze Kur'an ilimleri ve Tefsir Usulü*, İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2009.
- Koç, Mehmet Akif. *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi es-Sa 'lebî (427/1036) Tefsirinde Mukâtil b. Süleyman (150/767) Rivayetleri*. Ankara: Kitabiyat, 2005.
- Mukâtil b. Süleyman. *el-Vücûh ve 'n-Nezâir fi'l-Kur'ani'l-'Azîm*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Bağdâd: Mektebetu'r-Ruşd, 2011.
- Mukâtil b. Süleyman. *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*. 3 cilt. thk. Ahmed Ferid. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- Mukâtil b. Süleyman. *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*. 4 cilt. thk. Abdullah Mahmut Şehhate. Beyrut: Muessesetu't-Tarihi'l-'Arabiyye, t.y.
- Sırakaya, Selma. "Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsiri ile El-Vücûh Ve'n Nezâir Adlı Eserinin Mukayesesi". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi Çorum 2013.
- Şehhate, Abdullah Mahmud. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir-i Kebir*, trc. Beşir Eryarsoy, İstanbul: İşaret Yay., 2006.
- Şahin, Davut. "Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) İle Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) Vücûh ve Nezâire İlişkin Eserlerinin Karşılaştırılması". *İSLARA Uluslararası İslam Araştırmaları Kongresi (12 Şubat 2022) Bildiriler Kitabı*. Ed. Erdem Can Öztürk, Mahmud Esad Erkaya, Ankara: AHBVÜ Yay. 2022.
- Taberî, Muhammed b. Cerir. *Camîu'l-Beyan an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. 26 cilt. thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Turkî. Kahire: Daru hicr. 2001.
- Türcan, Selim. "Özgün Bir Nakil Biçimi Olarak Vücûh ve Nezâir Edebiyatı". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/18. 2010/2. 99-124.
- Türker, Ömer. "Mukâtil b. Süleyman'ın Kur'ân'ı Te'vil Yöntemi". *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: 1999.
- Yaldızlı, Hasan. "Vücûh ve Nezâir İlmi ve Mukâtil b. Süleyman'ın El-Vücûh Ve'n-Nezâir Adlı Eseri". *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. İstanbul: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: 2013.
- Zeydan, Abdülcebbar Fethi. *Lâ Vucûhe velâ Nezâira fi Kutubi'l-Vucûhi ve 'n-Nezâir*, Bagdad: Daru'l-Kutubi ve'l-Vesaik, 2018.
- Altuntaş, Halil. "el-Vücûh ve'n Nezâir". *Diyanet Dergisi*, 26/ 1, 1990. 13-29.

EK 1

Tablo 1. *Tefsiru Mukâtil*'de Zor Uzlaştırılabilen, Açıklaması Olmayan veya *el-Vücûh*'daki Açıklamayla Uzlaştırılabilen Ancak Birebir Uyuşmayan Vecihler, Nazîrler

	<i>el-Vücûh</i> 'daki Harf, Kelime veya İfade	Vücûh Sayısı	Örnek/Nazîr Ayet Sayısı ⁹⁹	<i>Tefsiru Mukâtil</i> 'de Açıklaması Olmayan, ¹⁰⁰ Zor Uzlaştırılabilen veya <i>el-Vücûh</i> 'daki Açıklamayla Uzlaştırılabilen Ancak Birebir Uyuşmayan Vechin Numarası, Nazîrin Sure ve Ayet Numarası ¹⁰¹	Uyuşmayan Toplam Nazîr Sayısı
1	el-Huda	17	54	1: 2/5, ¹⁰² 7/100, 70/3. 2: 3/73. 3: 18/13. 12: 62/5. 13: 9/33, 28/57, 48/28, 61/9. 14: 43/22. 16: 20/50, 87/3.	13
2	el-Kufr	4	13	1: 2/6, 47/32. 2: 3/97. 3: 26/19.	4
3	eş-Şirk	3	8	1: 4/18/110.	2
4	Seva'	6	15	1: 38/22. 4: 4/89, 22/25, 16/71, 30/28.	5
5	el-Merađ	4	11	4: 9/91, 24/61, 48/17.	3
6	el-Fesad	6	12	5: 2/205, 27/34. 6: 10/81.	3
7	el-Meşy	4	8	4: 17/95, 25/7.	2
8	el-Libas	4	9	3: 44/53.	1
9	es-Su'	11	28	7: 4/148. 8: 13/25, 40/52. 9: 6/54. 11: 3/174	5
10	el-Hasene (ve's-seyyie)	5	16	4: 13/6. 5: 23/96, 28/54.	3
11	el-Husna	2	8	1: 92/6. 2: 9/107.	2
12	el-Hızıy	4	14	3: 10/98, 59/5. 4: 11/78, 15/69.	4
13	Baû	4	10	-	-
14	er-Rahmetu	11	33	1: 3/74,48/25,76/31. 3: 7/57. ¹⁰³ 4: 43/32. 6: 6/157, 10/58, 12/111. 11:11/63.	9
15	el-Furkan	3	6	-	-

⁹⁹ Bazı nazîrlerin peşinden "Benzeri çoktur." ifadesi kullanılmaktadır. Biz sadece Mukâtil'in *el-Vücûh* eserinde bizzat verdiği nazîr ayetleri *Tefsiru Mukâtil*'le karşılaştırdık. Tabloyu çalışmamıza ilişkin somut sayısal bir fikir vermesi amacıyla hazırladık.

¹⁰⁰ *Açıklama olmayan* ifadesini, "hiç açıklamanın olmaması, kelimenin olduğu gibi tekrar etmesi, doğrudan okuyucuya o anlamı gösteren hususun/durumun olmaması" anlamında kullanıyoruz. Dolaylı yoldan okuyucuya o anlamı gösteren hususu/durumu (örneğin; farklı vecihteki anlamı ilgili veche taşıma -vecihler arası geçiş- kısmen veya müradifle yapılan açıklama ile anlatılan olaydan veya bağlamdan anlaşılan açıklama) uzlaştırılabilen ancak birebir uyuşmayan açıklama olarak anlıyoruz.

¹⁰¹ *Tefsiru Mukâtil*'deki bazı açıklamalar *el-Vücûh*'daki açıklamaların müradifi veya yakın anlamlısı olabilmektedir. Sütun başlığındaki "birebir" ifadesinden de anlaşılacağı üzere bunları da buraya kattık. Aksi takdirde tablo çok uzayacaktı. Öte yandan aynı surenin farklı ayetleri veya bir ayette aynı vecih için birden fazla nazîr bulunabilmektedir. Yine *el-Vücûh* eserinde "Şu da bu kabildendir. Şu ayette böyledir." vb. ifadeler kullanılıp ayetler peş peşe getirilmişse (yani ayetler satır başında yer almasa da) bunları müstakil nazîr olarak aldığımızı belirtmek isteriz. Buna ilaveten *el-Vücûh* eserini tanıtırken belirttiğimiz gibi bazen Mukâtil'in vecih için belirlediği anlam ile nazîr olarak getirdiği ayete verdiği anlam örtüşmeyebilmektedir. Bu tür durumlarda vechin anlamına uymasa da yazarın verdiği biçimi esas aldık. Tefsirdeki açıklama nazîrdeki açıklamayla uyuşmuyorsa onu da bu sütuna dâhil ettik. Ayrıca bazı nazîrlerin ayet metni değil sadece sure ismi verilmekte, Muhakkik ed-Damin tarafından ayet metni dipnota alınmaktadır. Bunlara da tabloda yer verdik.

¹⁰² Burada yer alan rakam/sayının kendisi, bold, altı çizili olması şu anlama gelmektedir: İki noktadan önce bold olarak yazılan rakam/sayı; ilgili harf, kelime veya ifadenin vecih numarasını, diğerleri nazîr olarak verilen ve anlamı tefsirdeki anlamla uyuşmayan sure ve ayet numarasını göstermektedir. Altı çizili rakam/sayı ise *Tefsiru Mukâtil*'de açıklaması olmayan örnek veya nazîrlerdir. Parantez içinde verilen rakam/sayı ise o ayetteki nazîr sayısını göstermektedir. Ayrıca tefsirdeki açıklama bir vecihteki nazîrlerin tamamıyla uyuşmuyorsa sure ve ayet numarası bold olarak verilmiştir.

¹⁰³ *el-Vücûh*'da 7/75 olarak verilmiştir. Mukâtil, *el-Vücûh*, 45.

16	Felevlâ	3	6	1:10/98. 2: 6/43, 3:2/64, 37/143.	4
17	Lemma	6	16	1: 2/74 (2). 2:3/142, 9/16, 62/3. 3: 10/98. 5/46, 11/107, 85/16.	9
18	Hasena	3	6	2:57/11.	1
19	Kanitîn	2	4	-	-
20	İmam	5	6	-	-
21	Umme	9	25	4: 16/92. 6:10/47, 15/5. 7:3/110.	4
22	Şikak	3	11	-	-
23	Veche ve viche	5	12	3: 2/115, 30/39. 4:3/106.	3
24	ez-Zikr	16 ¹⁰⁴	43	2:3/191, 2/200. 3:3/135, 4:12/42, 19/41. 5:3/103. 7:88/21. 8:18/83. 9: 38/8, 37/3. 77/5. 10:21/50. 14:38/87. 16:62/9.	14
25	el-Havf	4	12	1:4/83. 2:33/19(2). 3:2/182. 4:41/30.	5
26	es-Salat	2	7	-	-
27	el-Hayr	8	16	3:2/105. 4:10/109. 8:34/25.	3
28	el-Hiyane	5	10 ¹⁰⁵	1:2/187. 3:5/13.	2
29	en-Nas	9	23	3:3/87. 6:20/59. 8:2/199, 10/23. 9:2/21, 4/1, 49/13.	7
30	Ketebe	4	15 ¹⁰⁶	1:2/178. 2:9/51, 3/154. 3:7/156.	4
31	el-Fitne	11	26	3:44/17. 6:4/101. 8:5/41.	3
32	‘Udvan	2	5	-	-
33	el-İ’tida’	2	6	1:4/13-14.	1
34	Ferada	5	9	1: 2/197, 2/237. 4:28/85. 5:4/11.	4
35	el- ‘Afv	3	7	1:2/219, 7/199. 3:3/155.	3
36	et-Tahûr	10	22	6:9/103.	1
37	İn(ne)	6	18	1:2/278, 3/139, 9/13. 3: 37/56. 5:43/5.	5
38	Ennâ	3	8	3: 20/130.	1
39	el-Hikme	5	12	1:2/151, 4/113. 2:21/79. 3: 2/251, 38/20. 4:2/269	6
40	el-Emr bi’l-me’rûf ve’n-nehy ‘ani’l-munker	2	5	1:3/110. 2:9/71.	2
41	el-Me’rûf	4	9	6:2/233.	1
42	et-Tağût	3	8	-	-
43	ez-Zulumât ve’n-Nûr	2	4	-	-
44	ez-Zulumât	2	5	1:6/63.	
45	ez-Zalimîn	7	21 ¹⁰⁷	2:2/35, 7/19, 21/87, 65/1, 2/231. 3:42/42. 5:43/76.	7
46	ez-Zulm	4	11	1:31/13. 2:2/231, 65/1. 3:17/33, 4/30.	5
47	es-Sultan	2	7	1:11/96, 30/35, 37/156. 2:14/22.	4
48	Rakîb	2	6	-	-
49	İlâ	3	9	2:6/12. 3:71/1.	2
50	‘Azîz	6	19	2:12/78, 88, 30, 51. 5:9/128, 14/20, 35/20.	7
51	Heleke	4	11	4:2/205, 90/6.	2
52	Kuvve	5	16	2:7/171. 3:30/9. 4:11/66, 42/19, 28/76, 40/22.	6
53	Enşee	3	9	2:56/72. 3:73/6.	2
54	el-Be’su	3	10	2:7/94, 59/14.	2
55	et-Tafsîl	2	13	1:41/3. 2:77/13-14, 38, 78/17, 44/40.	5
56	Ehad	3	5	-	-
57	el-Halk	7	15	2:26/137, 29/17. 3:5/110, 3/49, 16/20, 25/3. 6:37/11, 79/27. 7:6/1, 23/12.	10

¹⁰⁴ Anlamı *ikinci namazı* olan on altıncı vechin altında Cuma 62/9 ayeti örnek verilmiş, bu ayetteki *zikri’l-lah*

Cuma namazı olarak anlamlandırılmıştır. Yani *zikr*’in on altı vechi var dense de aslında on yedi vechi olmuş olmaktadır. Ama biz müellifi esas alarak on altı vechi dedik.

¹⁰⁵ el-Enfâl 8/71, dördüncü vechi için iki defa verildiğinden biri sayıya dâhil edilmemiştir. Mukâtil, *el-Vücûh*, 69.

¹⁰⁶ el-Bakara 2/183 de ketebe kelimesinin türevi iki kez geçiyor.

¹⁰⁷ el-Bakara 2/57 ve ez-Zuhruf 43/76 de *zaleme* ve türevi iki defa geçiyor.

58	Ezan	2	5	2:22/27.	1
59	Nea	2	5	2:28/76.	1
60	er-Racm	5	7	4:18/22.	1
61	es-Salah	7	16	1: 27/19, 12/101. 2:12/9, 2/130, 16/122. 4:7/189-190. 5:11/8. 6:2/82.	8
62	Zahara	8	26	1:30/41, 40/26, 30/7. 2:66/3, 72/26, 18/20. 5:61/9, 40/29, 61/14. 7:11/92, 2/101. 8:30/18.	12
63	Hatta	3	12	2:12/110, 21/96, 23/64, 11/40. 3: 9/29, 39/9, 2/214.	7
64	el-Enfus	6	13	1:17/25. 2:5/45, 5/32, 4/66. 6:9/128.	5
65	Âl	3	8 ¹⁰⁹	1:54/41, 40/46, 28. 2:54/34, 15/61, 58-60.	6
66	en-Necm	3	6	1:86/3.	1
67	en-Nuşûz	4	4	2:4/128.	1
68	el-Batıl	4	11	1:45/27, 2:2/264. 3:17/81. 4:4/29.	4
69	et-Teveffa	3	8	1:6/60. 2: 5/117. 3:40/77, 32/11, 16/32, 28.	6
70	el-Lamu'l- meksûre	3	9	1:32/3, 36/6. 2:3/179, 14/46. 3: 30/43.	5
71	Hatîîn	3	5	1: 12/97. 2:28/8, 69/37. 3:2/286, 4/92.	5
72	Mesva	3	7	1:39/72. 3:28/45.	2
73	el-Kelâm	5	15	1:4/164. 4:23/99-100, 4/159, 18, 10/90.	5
74	İlla (müşeddede) ¹¹⁰	4	18	1:43/67, 25/68-70. 2:7/188, 10/49, 6/80, 7/89, 44/56, 92/19-20, 88/21-24, 95/4-6, 72/26-27, 34/37. 3:15/21, 14/10, 11, 36/47. 4:37/35.	17
75	Vâzir	3	8	-	-
76	Mu'cizîn	2	7	1: 8/59, 9/2. 2:22/51, 34/5, 38.	5
77	ed-Du'au	6	24	2:6/71, 29/42. 3:54/10, 6, 17/52, 21/45, 35/14. 4:2/23, 10/38, 40/26. 6:7/134, 40/60, 43/49. 2:34/40, 28/63. 3:39/53, 43/15.	13
78	U'budu	3	11	2:34/40, 28/63. 3:39/53, 43/15.	4
79	es-Sırat	2	5	-	-
80	Âvev	2	4	1:8/72, 26.	2
81	el-Cihad	3	11	1:9/73. 2:4/95.	2
82	el- Musted'afin	3	10	1:28/4, 5, 8/26. 2:34/31, 33. 3:4/98.	6
83	Evvel	4	6	1:2/41. 2:39/14. 4:26/51.	3
84	Kalîl	6	13	2:4/142. 3:7/10, 27/62, 2/88, 67/23, 69/42. 4:4/66.	7
85	Kada	10	32	1:17/23. 2:17/4, 15/66. 3:2/200, 4/103, 62/10. 4:20/72, 8/42, 3/47, 19/35, 33/36. 5:43/77, 35/36, 34/14, 28/15. 6:19/39, 12/41, 2/210, 14/22. 7:19/21. 8:28/29, 6/60, 33/23. 9:39/69, 6/8, 10/47, 93. 10:41/12.	28
86	Yesîr	3	5	1:35/12. 3:25/46.	2
87	Dalâl	8	21	1:4/119, 36/62, 37/71. 2:4/113. 5:18/104. 6:33/36.	6
88	Âye	2	8	1:29/15.	1
89	Yevm	4	12	1:32/4. 3: 36/65. 4:6/141.	3
90	el-Ahira	5	10	2:2/102. 3:39/9.	2
91	en-Nûr	10	20	3:24/35. 6:25/61. 8:5/44, 6/91, 21/48. 9:64/8, 7/157, 42/52. 10:39/69.	9
92	es-Selam	5	21	1:59/23. 2: 43/89, 25/63, 28/55, 19/47, 11/69. 5:13/23-24.	7

¹⁰⁸ Âl-i İmrân 3/33. Ayette *âl* ifadesi *âle İbrahîm ve âle 'İmrân* şeklinde iki defa geçtiği bu ayeti iki ayet olarak saydık. Mukâtil, *el-Vücûh*, 123.

¹⁰⁹ Dördüncü vecihte el-Enbiyâ 21/22 nazîr olarak verildikten sonra benzerinin el-Mü'minûn 71 olduğu bildirilmektedir. Ancak burada *illa* geçmediği gibi *illanın* sıralanan anlamlarından biri de geçmemektedir. Ancak söz konusu iki ayet göklerin ve yerin bozulması anlamında ortak oldukları anlaşılmaktadır. Mukâtil el-Mü'minûn 23/71, el-Enbiyâ 21/22'ye bu yönüyle uyduğu için kompozisyon yapmak amacıyla getirmiştir. Neticede el-Mü'minûn 71 kanaatimizce nazîr olmadığı için tablodaki sayıya dâhil edilmemiştir. Mukâtil, *el-Vücûh*, 126.

93	el-Eh	6	17	1:5/30,31, 4/11. 2: 11/50. 3:17/27.4:49/10. 5:38/23, 49/12.	8
94	el-Mevedde	4	10	1:85/14, 11/90. 3:42/22.	3
95	el-Cidal	4	7	1:22/3.	1
96	el-Birr	3	12	2:5/2, 83/18. 3:2/44.	3
97	el-İsm	5	10	2:5/2. 3:4/20.	2
98	Mustekarr ve Mustevda'	3	4	3:36/38.	1
99	Mekam	4	9	2:33/13. 3:14/14. 4:37/164, 27/39.	4
100	Burhan	2	4	-	-
101	es-Seyyat	5	9	2:39/51(2). 3:7/168. 5:11/78.	4
102	el-Begy	4	8	2:10/23. 3:42/14.	2
103	Zernî	2	5	1:74/11. 2:2/278, 6/120. ¹¹¹	3
104	el-Felah	2	4	1:87/14. 2:10/17.	2
105	İstekbera	2	7	1:41/15. 2:34, 32, 33.	3
106	el-Betş	2	5	1:44/16.	1
107	Heva	4	10	1:53/53. 2:79/40,53/23, 20/16, 28/50,25/43, 4:22/31, 45/23.	8
108	el-Hars	3	4	1:2/205.	1
109	ez-Zann	3	6	1:38/24, 69/20, 2/230. 2:45/32. 3:33/10.	5
110	el-Harb	2	4	2:6/64.	1
111	et-Tasrif	5	8	1:25/65, 12/24, 7/146. 2:17/89, 2/164. 3:25/50.	6
112	et-Teskîn	4	9	1: 6/96, 40/61, 10/67, 2/35.2:14/14,45. 3:7/189, 39/6. 4:48/18.	9
113	el-Hamîm	2	6	1:41/34.	1
114	et-Telekka	2	4	-	-
115	el-Yed	3	9	1:38/75, 5/64. 3: 48/10, 22/10.	4
116	Fe esbehû	2	9	1: 68/20, 18/42, 11/25, 67. 2:5/30, 31, 18/41, 3/103. 1:2/166-167 (3), 26/111. 2:26/60, 20/76.	8
117	el-Etba'	2	7	5:4/163, 17/55.	6
118	ez-Zubur	5	10	3:10/22.	2
119	el-Ferah	3	7	1:21/105. 3:4/100. 5:28/5. 7:6/38, 11/6.	1
120	el-Erd	7	26	2:35/2. 3:39/73, 71.	5
121	el-Feth	4	13	2:49/13. 4:80/16. 5:23/116, 27/40, 82/6. 6: 89/15.	3
122	el-Kerîm	6	14	1:59/21, 16/75, 48/29. 2:43/8. 4: 25/39.	6
123	Mesel	4	10	5: 5/65.	5
124	Şiye'a	5	11	2: 56/71-76, 79/33. 3: 2/241, 236.	1
125	Meta'	4	10	1:93/1.	4
126	ed-Duha	3	7	3:103/2.	1
127	el-Hasirîn	5	13	1: 3/97. 2: 4/129, 11/20, 51/45, 64/16, 25/19.	1
128	el-İstita'a	2	9	3: 10/72. 4:8/16.	6
129	Tevellâ	4	11	3: 97/4. 5:32/9.	2
130	Rûh	5	14	-	2
131	Revh	2	2	-	-
132	el-Ahzâb	4	9	-	-
133	İttekû	5	17	2:26/11. 4:4/131, 49/3.	3
134	Saffâ	2	5	-	-
135	el-Haşr	2	9	1: 10/28, 18/47. 2:37/22-23, 17/97, 20/102.	5
136	er-Recâ'	2	6	1: 17/57, 2/218. 3:78/27.	3
137	el-Vehy	5	9	1: 4/163, 6/19. 4:6/112, 121. 5:99/5.	5
138	el-Cebbâr	4	8	1:50/45. 4:5/22.	2
139	es-Seviyy	3	7	2:82/7. 3: 67/22.	2

¹¹⁰ 6/120. ayetin tabloya dâhil edilmesi hususunda tereddüt yaşadık. Çünkü Mukâtil, *el-Vücûh*'da bu ayete, başlıktaki vechin anlamından farklı anlam vermiştir. Vechin anlamı "yemeyiniz" iken bu ayetten sonra *işlemeyiniz* açıklaması yapmıştır. Mukâtil, *el-Vücûh*, 176. Ancak eserde bulunduğu için yine de dâhil etmeyi uygun gördük. Benzer durum *hüda* kelimesi on birinci vecih 62/5 ve *fesâd* kelimesi beşinci vecih 27/34 için geçerlidir. Mukâtil, *el-Vücûh*, 24, 33.

140	el-Legv	3	6	2:23/3.	1
141	Zallû	2	7	2:56/65, 16/58, 43/17.	3
142	el-Esbâb	4	7	2:18/85.	1
143	el-Hakk	11	33	5:43/30. 6:10/40.8: 22/62, 10/30, 6/62. 9: 2/282. 10:2/247, 6/81, 9/62, 10/35. 11:70/24, 51/19	12
144	Seri'	2	5	1:5/4, 2/202. 2: 24/39, 40/17, 6/62.	5
145	el-Hisâb	2	8	1:78/27. 17/12	2
146	Kebîr	8	18	2:28/23, 12/78, 2/266. 3:20/71. 7: 10/71. 8:67/9.	6
147	Yûze'ûn	2	5	-	-
148	el-Ma'	3	10	1:8/11. 3:16/65, 2/164.	3
149	el-Firar	4	5	1: 33/16, 26/21.	2
150	Ce'alû	2	6	2:6/136, 10/59.	2
151	es-Sebîl	14	28	2:3/97.7:4/90. 8:4/90. 12:76/29.13: 3/75, 9/91. 14:12/108.	7
152	et-Ta'am	4	7	1:6/14, 33/53. 4:2/249	3
153	Fî	7	19	1:7/38, 89/29-30. 2:18/42, 20/128. 6:26/18,	6
154	Min	4	14	11/91. 1:24/31, 12/101. 2:40/15, 78/14.3:2/222,	6
155	el-Emr	13	29	47/4. 5:8/44. ¹¹¹ 8:16/1, 57/14. 10:32/5.	4
156	el-Veliyy	11	29	4:6/14, 62, 7/3, 42/9, 10/30. 5:47/11, 66/4. 6:42/6. 8:58/14,5/51. 9:5/55, 2/257.10:33/5. 11:60/1, 3/28.	15
157	es-Sayha	3	8	2:36/49.	1
158	en-Nuşûr	4	15	2:21/21. 3:25/48, 7/57. 4:62/10, 25/47.	5
159	Ersâhâ	2	5	1:79/32, 50/7. 2: 7/187, 79/42.	4
160	Ev	3	10	2:20/44, 80/3-4, 20/113.	3
161	Em	3	7	1:52/39. 2:43/52, 54/44. 3:67/17, 17/69.	5
162	el-Fisk	3	10	1:9/67,80, 9/24, 2/99, 5/108, 63/6. ¹¹² 2:32/18, 20. 3:6/26.	9
163	Me beyni eydihim ve ma halfehum	4	12	2:36/45. 3:47/21. 4:34/9, 36/9.	4
164	el-'Alemîn	5	13	1:81/27, 38/87. 3:3/42. 5:3/97.	4
165	Enzir	3	11	1:2/6, 36/6, 10 (2). 2:9/122.	5
166	Yemudduhu m	5	15	2:71/12, 17/6, 3/124, 8/9. 3:56/30, 74/12. 5:84/3.	7
167	et-Tugyan	4	11	1:78/22. 2: 79/17.	2
168	el-İştira'	3	6	1:2/16, 175, 31/6. 2:9/111.	4
169	en-Nar	3	7	3:2/24, 66/10, 85/5.	3
170	el-E'ma	3	11	1:22/46, 10/43. 2:80/2, 24/61, 48/17.	5
171	el-Besar	3	7	1:35/19, 7/198. 2: 76/2, 12/96, 50/22. 3:20/125.	6
172	es-Semi'	2	4	2: 76/2, 3/193.	2
173	el-Mevt	5	17	3:36/22. 4:2/56. 5:39/30, 3/185, 62/8.	5
174	el-Haya	6	20	1:40/11. 3:5/32, 2/49, 7/141, 14/6.	5
175	ed-Darb	5	14	1:73/20. 2:8/12, 47/4. 4:43/57, 59/21. 5: 25/39.	6
176	Fevka	9	16	1:2/26. 2:48/10. 3:4/11. 5:6/165, 43/32. 6:3/55. 7:2/63, 39/16, 14/26. 9:7/127.	10
Toplam		772	2025		697

¹¹¹ el-Kehf 18/85 hem iki hem de üçüncü vecih için örnek verilmiştir.

¹¹² Buradaki son 4 sure ve ayet numarasıyla ilgili Mukâtil, "Bu surelerde Yahudi ve münafık bağlamında geçen *fisk* kelimesi Hz. Peygamber'i ve getirdiğini inkâr etmektir." şeklinde genel bir açıklama yapar. Muhakkik ed-Damin bunlara yukarıdaki ayetleri örnek verir. Biz bu surelerde *fisk* kelimesini içeren tüm ayetlerin anlamını değil, ed-Damin'in verdiği ayetlerin anlamını tefsirde bulmaya çalıştık.

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

kalemname

Kırıkkale University The Journal of Faculty of Islamic Sciences